

MOTIF INTERAKSI SOSIAL SAJRONING NOVEL *BEKASI REMENG-REMENG* ANGGITANE SUPARTA BRATA

TINTINGAN PSIKOLOGI SOSIAL

IKA MUSTIKA

Pendidikan Bahasa Daerah Fakultas Bahasa Dan Seni Universitas Negeri Surabaya

Abstrak

Novel “Bekasi Remeng-Remeng” mujudake sawijining novel modern kang caritane narik kawigaten. Narik kawigaten kasebut ngenani motif interaksi sosial antar paragane. Motif interaksi sosial kasebut dilandhesi dening faktor *imitasi*, *sugesti* lan *simpati*. Imitasi mujudake proses nyonto, niru, lan melu-melu tumidake wong liya. Sugesti mujudake proses nalika manungsa nampa sawijining pamawas utawa paugeran solah bawa saka wong liya. Simpati minangka wujud rasa kawigaten marang wong liya.

Adhedhasar lelandhesan panliten kasebut, mula bisa ditetepake underane panliten, yaiku: (1) kepriye wujud imitasi kang ditindakake dening paraga sajrone novel “Bekasi Remeng-Remeng” anggitane Suparta Brata? (2) kepriye sugesti kang ditindakake dening paraga sajrone crita novel “Bekasi Remeng-Remeng” anggitane Suparta Brata? (3) kepriye rasa simpatine paraga sajrone crita novel “Bekasi Remeng-Remeng” anggitane Suparta Brata? Ancas panliten iki, yaiku: (1) ngandharake imitasi kang ditindakake dening paraga sajrone crita novel “Bekasi Remeng-Remeng” anggitane Suparta Brata; (2) ngandharake sugesti kang ditindakake dening paraga sajrone crita novel “Bekasi Remeng-Remeng” anggitane Suparta Brata; (3) ngandharake simpatine para paraga sajrone crita novel “Bekasi Remeng-Remeng” anggitane Suparta Brata. Paedah saka panliten iki, yaiku: (1) tumrap Sastra Jawa Modern, panliten iki kanggo nyengkuyung pangrembakan Sastra Jawa Modern; (2) tumrap pamaos kanggo ngonceki karya sastra lan luwih gampang mangerteni isi kang kinandhut sajroning novel; (3) Tumrap piwulangan sastra, panliten iki bisa kanggo nambah bahan apresiasi sastra.

Methodhe kang digunakake ing panliten iki yaiku dheskriptif kualitatif. Sumber data ing panliten iki yaiku novel kanthi irah-irahan “Bekasi Remeng-Remeng” kang mujudake salah siji saka kumpulan roman *Suparto Brata's Omnibus* kang diterbitake dening penerbit Narasi taun 2007. Data ing panliten iki awujud kutipan-kutipan saka novel arupa tembung lan ukara kang gegayutan karo faktor imitasi, sugesti lan simpati. Data dikumpulake kanthi cara studi pustaka. Tata cara nganalisis data nggunakake metode analisi dheskriptif lan analisis isi kang nggunakake teori psikologi sosial Hubert Bonner.

Asiling panliten nuduhake, menawa para paraga nalika nindakake interaksi sosial antarane paraga siji lan paraga liyane ana sesambungan kang rinaket. Saben paraga duwe sipat dhewe-dhewe nalika ngadhepi pacoban. Faktor imitasi ditindakake dening paraga Kristanti, dheweke niru apa kang wis ditindakake dening pasangan liya kang nasibe padha kangelan duwe anak. Kristanti ngupaya golek tamba kanthi cara medis lan non medis (nekani wong pinter) supaya bisa ngandhut. Faktor sugesti ditindakake dening paraga Jumaniar. Matine Pandhu kang dirasa ora manusiawi ndadekake Jum tuwuh rasa semangat lan nyugesti awake dhewe. Jum pengin antuk keadilan, malah yen pulisi ora bisa nemokake sapa kang mateni Pandu, Jum bakal nggoleki dhewe apa kang nyebabake matine Pandhu. Faktor simpati dituduhake dening kaluwargane Boing lan Kristanti marang Jumaniar lan Yunisar kang lagi kesusahan. Boing awèh pitulung marang Jumaniar kanggo ngurus kunarpane Pandhu kang bakal dikubur ing Wedi. Saliyane pitulung kang wujud dhuwit, Boing uga kerep mbisiki Jum supaya tetep dadi wong wadon kang sabar lan kuwat masiya dheweke ditinggal mati bojone. Katelune faktor kasbut padha-padha menehi daya pangaribawa marang faktor siji lan liyane. Paraga ing novel BRR nindakake interaksi sosial kanthi tujuan supaya sakabehe prakara bisa dipungkasi kanthi becik. Faktor kang onjo saka katelune faktor mau yaiku sugesti, saengga sugesti nduweni daya pangaribawa kang gedhe kanggo nuwuhake rasa simpati lan imitasi.

PURWAKA

Interaksi sosial bisa ditegesi pasrawungan sosial kang dinamis. Pasrawungan kang dimaksud bisa arupa komunikasi antarane pawongan siji lan pawongan liyane, antarane klompok siji lan klompok liyane, utawa antarane klompok lan pawongan. Bab interaksi sosial tanpa disadhari wis kaleksanan ing saben dinane, uga dadi topik crita karya sastra. Karya sastra minangka asil karya sastra manungsa kerep banget ngripta karya sastra kang prakarane ngemot babagan interaksi soziale manungsa lan lingkunganane. Karya sastra kang ngemot kahanan kanyatan luwih nduweni nilai lan luwih disenengi dening para pamaos karya sastra. Sastra mujudake pangudaling pikiran lan rasaning manungsa kang apik kanthi cara lisan utawa tinulis, kang diwujudake lumantar *media* basa kang endah miturut konteks. Pengarang minangka manungsa kang uga nindakake interaksi sosial. Kahanan apa wae kang ana ing alam bebrayan bisa diwedharake ing karya sastra. Lumantar karya sastra kasebut pangripta bisa ngandharake uneg-uneg, pengalamane, lan pangertene ngenani kedadeyan-kedadeyan kang dumadi ana ing bebrayan. Andharan kasebut nuduhake yen karya sastra mujudake refleksi kasunyatan kang makili kahanan lan kedadean kang ana ing sakiwa-tengene.

Sastrawan Jawa cacahé akeh banget, nanging kang narik kawigatene panliti yaiku Suparto Brata. Suparto Brata lair ing Surabaya, 27 Februari 1932. Suparto Brata sajroning nyerat karya sastrane ngandharake paraga kang kuwat anggane ngadhepi pacoban ing panguripane. Ing karyane, Suparto Brata asring ngandharake kasunyatan saka kahanan kang dumadi ing sakiwa tengene. Suparto Brata kang kerep banget nganggo asma samaran Peni ing tetulisane sastra Jawa modern, sinebut minangka pangarang senior ing jagade kasusastran Jawa modern. Sebutan senior ora mung nggambarake yuswane kang sepuh, pranyatan reriptane mujudake karya-karya agung kang digarap kanthi mateng. Panjenengane uga kagungan *style* kang mligi. Salah sawijining *style* mau dumunung wawasane pangripta ngenani psikologi sosial. Tuladhane novel kang dadi objek panliten iki *Bekasi Remeng-Remeng, Lelakone Si Lan Man, Donyane Wong Culika*, lan sapanunggalé.

Motif interaksi sosial kang arep dirembug ing panliten iki yaiku maneka warna interaksine para paraga sajroning carita. Motif interaksi sosial kasebut dikarepake supaya saben pawongan bisa nemtokake tumindak apa kang kudu dilakokake nalika ing lingkungan. Motif interaksi sosial kang tuwuh dilandhesi dening faktor imitasi, sugesti, lan simpati.

Gegayutan karo andharan mau underaning panliten iki yaiku: (1) kepriye wujud imitasi kang ditindakake dening paraga sajroné novel “Bekasi Remeng-Remeng” anggitané Suparta Brata? (2) kepriye sugesti kang ditindakake dening paraga sajroné crita novel “Bekasi Remeng-Remeng” anggitané Suparta Brata? (3) kepriye rasa simpatine paraga sajroné crita novel “Bekasi Remeng-Remeng” anggitané Suparta Brata?

Adhedhasar underaning panliten kadudut ancasing panliten kaya mengkene: (1) ngandharake imitasi kang ditindakake dening paraga sajroné crita novel “Bekasi

Remeng-Remeng” anggitané Suparta Brata; (2) ngandharake sugesti kang ditindakake dening paraga sajroné crita novel “Bekasi Remeng-Remeng” anggitané Suparta Brata; (3) ngandharake simpatine para paraga sajroné crita novel “Bekasi Remeng-Remeng” anggitané Suparta Brata.

Panliten iki diajab bisa menehi paedah, dene paedahé yaiku: (1) tumrap Sastra Jawa Modern, panliten iki kanggo nyengkuyung pangrembakan Sastra Jawa Modern; (2) tumrap pamaos kanggo ngonceki karya sastra lan luwih gampang mangerteni isi kang kinandhut sajroning novel; (3) Tumrap piwulangan sastra, panliten iki bisa kanggo nambah bahan apresiasi sastra.

TINTINGAN KAPUSTAKAN

Psikologi lan Sastra

Psikologi asalé saka tembung *psyche* kang tegesé jiwa, dene *logos* yaiku *science* utawa ilmu kang nduweni kawigaten tumrap manungsa minangka objek studine, mligine ing tumindake (*behavior* utawa *action*) lan jiwa (*psyche*). Sacara *etimologis*, psikologi bisa ditegesi minangka ilmu kang nliti lan nyinaoni solah bawane manungsa jroning gegayutane klawan lingkungan (Ahmadi, 2007:3). Bab kasebut disengkuyung dening Bonner (sajroning Siswanto, 2005:27) kang ngadharake minangka disiplin ilmu psikologi munjerake studine tumrap tumindake manungsa. Psikologi yaiku ilmu kang nyinaoni lan nyilidhiki solah bawa lan tumindak-tumindak minangka *manifestasi* uripe kajiwaan (Walgito, 1990:90). Psikologi tumrap manungsa minangka objek kajian kanthi sakabehe tumindak uripe. Mula saka iku bisa diandharake yen inti kajian psikologi yaiku tingkah laku minangka *manifestasi* kajiwane manungsa.

Sastra yaiku sawijining reriptan, kreasi, ora mung sawijining imitasi. Sastra mujudake asil cipta kreatifé pangripta kang lair lan nduweni kawigaten tumrap manungsa kanthi sakabehe panguripane sing maneka warna lan didadekake minangka objek kaendahan. Sastra sawijining gambaran saka panguripan manungsa kanthi wujud pengalaman lan pangertene pangripta, sabanjuré diwujudake ing karya-karya kanthi migunakake basa minangka pirantine. Andharan mau sacara umum bisa kadudut yen sastra lan psikologi saemper, yaiku ndadekake manungsa minangka objeke.

Psikologi lan sastra nduweni gegayutan fungsional amarga padha-padha ngrembug kajiwane wong liya, bedane ing psikologi gejala kasebut nyata, dene ing sastra asipat imajinatif. Kalorone nduweni gegayutan kang padha njangkepi, kanggo antuk teges kang luwih jero ngenani kajiwane manungsa. Bab kasebut salaras karo andharane Ratna (2004:342) yen psikologi sastra nduweni tujuwan kanggo mangerteni aspek-aspek kajiwan kang kinandhut sajroné karya. Bab iku uga salaras karo hakikate sastra, yaiku menehi pangerten ngenani bab psikis tumrap para paragane. Mula saka iku, psikologi bisa digunakake minangka tintingan kanggo mangerteni sawijining karya sastra.

Psikologi Sastra

Psikologi sastra mujudake kajian sastra kang nduweni pamawas yen sastra minangka aktifitas

psikologi (Endraswara, 2003:96). Sajroning karya sastra kang ngemot babagan psikologi sastra, pangripta nuduhake pengalamane lumantar karya sastra. Wellek lan Werren (1990:90) ngandharake ana patang bab pamawas psikologi sastra, yaiku (1) studi psikologi sastra minangka tipe utawa minangka pribadi; (2) studi psikologi sastra minangka proses *kreatif*, (3) studi psikologi sastra mujudake tipe lan hukum-hukum psikologi kang ditrapake tumrap karya sastra; lan (4) studi psikologi sastra mujudake sastra tumrap pamaos (psikologi pamaos). Bab kasebut ora beda adoh karo andharake Ratna (2004:343) yen tintingan psikologi sastra minangka sawijining tintingan kang menehi kawigaten tumrap prakara kang gegayutan karo bab-bab kajiwaan paraga-paraga fiksional kang kinandhut ing karya sastra. Panliten iki ditujokake ing psikologi sosial kang ditrapake dening Hubert Bonner. Psikologi kang ditrapake sajrone tingkah laku sosial kang nлити tumindak saben manungsa sajrone interaksi sosial.

Psikologi Sosial

Psikologi sosial utawa ilmu jiwa kang gegayutan tumrap wong liya mujudake sawijing cabang ilmu psikologi kang tuwuh sajrone masyarakat modern. Psikologi diperang dadi loro yaiku psikologi umum lan khusus. Psikologi umum nduweni maksud kanggo nyelidiki lan njlentrehake tumindak-tumindak manungsa ing umume. Psikologi khusus nduweni maksud kanggo njlentrehake lan nyelidiki bab-bab khusus saka pratandha kajiwane manungsa. Psikologi khusus yen dionceki bakal tinemu psikologi sosial, kang ngandharake tumindak-tumindak manungsa mligine kang gegayutan karo kahanan-kahanan sosial. Kahanan sosial kasebut ana sajrone interaksi sosial (*hubungan timbal-balik*) antarane manungsa lan asile kabudayan manungsa kasebut (Gerungan, 2000:28-29). Andharane Walgito (2003:8) yen pangerten psikologi ora uwal saka kahanan utawa interaksi sosial lan ditengenanke tumrap tata laku saben pawongan.

Interaksi iki ditindakake antarane pawongan siji tumrap pawongan liyane, klompok marang klompok, kahanan iki bisa lumaku lancar nanging uga bisa sawalike. Interaksi bisa lumaku lancar menawa saben pihak nduweni pamawas kang padha tumrap wujud solah bawane, ing sawijining struktur klompok sosial. Punjere materi ilmu psikologi sosial yaiku sakabehe ngenani panguripan sosiale manungsa. Dadi objek sacara material saka ilmu psikologi sosial yaiku kasunyatan-kasunyatan lan kedadayan-kedadayan sajrone panguripan manungsa ing masyarakat, utawa pratandha-pratandha sosial.

Teori Psikologi Sosial Hubert Bonner

Babagan psikologi sosial kang wis dijlentrehake ing andharane sadurunge, sabenere sawijining perangan ilmu psikologi. Psikologi sosial sawijining perangan ilmu pengetahuan anyar lan tuwuh sajrone masyarakat modern. Psikologi diperang sajrone psikologi umum lan khusus. Psikologi khusus tinemu psikologi sosial, kang ngandharake kagiyatan-kagiyatan manungsa, lan mligine kagiyatan-kagiyatan kang gegayutan karo kahanan-kahanan sosial kang ana sajrone interaksi sosial.

Teori psikologi sosial Hubert Bonner kang diandharake sajroning buku *Sosial Psikologi* ngenani

interaksi sosial. Interaksi sosial mujudake sesambungan rong manungsa utawa luwih, nalika tumindake individu kang siji menehi daya, ngowahi, utawa ndadekake becik individu liya, utawa sawalike (Gerungan, 2000:57). Kahanan interaksi sosial kang tuwuh kanthi tunggal lan gabungan iki miturut Hubert Bonner dilandhesi dening saperangan faktor kang nuwuhake interaksi sosial. Faktor kasebut ana papat, yaiku imitasi, idhidentifikasi, sugesti, lan simpati.

Imitasi

Imitasi minangka bab kang dadi lelandhesan anane interaksi sosial, saka pamawase bisa didudut yen tumindak ala kang ditindakake dening manungsa iku akibat saka sawijine peniruan utawa imitasi. Asile dudutan kasebut digawe luwih jembar dening Tarde saengga bisa diandharake yen masyarakat uga mung asile paniron saka masyarakat sadurunge. Dheweke uga njlentrehake yen panguripan sosial individu asil saka niru. Saka pamawas-pamawas kasebut, mula dheweke ndudut yen imitasi minangka kunci saka misteri utawa kedadayan sajrone masyarakat (Santoso, 2010:166). Pangertene imitasi dhewe yaiku nyonto, niru, lan melu-melu (Gerungan, 2000:59). Tarde ngandharake pangrembakane trap-trapan imitasi sajrone masyarakat iku mujudake anane panemu utawa keyakinan anyar sajrone masyarakat minangka rangsangane pikiran. Saliyane iku, pamawas anyar banjur diimitasikake lan disebarake tumrap sakehing manungsa ing masyarakat. Imitasi mujudake panyengkuyung kanggo niru wong liya, lan njalari interaksi sosial. Gerungan (2000:58-60) ngandharake imitasi ora kaleksanan kanthi otomatis nanging didayani dening sikap nampa lan nggumun tumrap apa kang diimitasikake, kanggo nuwuhake imitasi ana faktor psikologis liya kang uga nduweni peran. Mula saka iku, bisa kadudut yen imitasi ora kaleksanan sacara otomatis, nanging ana faktor liya kang melu nduweni peran, saengga manungsa nindakake imitasi. Kanggo nindakake imitasi perlu anane sikap nampa, ana sikap nggumun tumrap apa kang diimitasikake, amarga imitasi ora kaleksanan kanthi otomatis.

Idhidentifikasi

Idhidentifikasi ing psikologi tegese rasa kepengin luwih idhentik (padha) karo wong liya (Gerungan, 2000:67). Andharane kasebut saemper karo jlentrehane Ahmadi (2007:57) yen idhidentifikasi sajrone psikologi tegese upaya kanggo luwih idhentik (padha) karo wong liya, sacara lahiriah utawa batiniah. Idhidentifikasi uga kena diarani imitasi kang luwih jero tegese nduweni rasa pengin padha karo wong liya kanthi cara sengaja utawa ora disengaja. Idhidentifikasi sawijining istilah kang diandharake dening Freud, yaiku sawijining tokoh psikoanalisis. Tuladhane idhidentifikasi kaya ta bocah kang sinau norma-norma sosial tumrap wong tuwane saka asile idhidentifikasi. Sajrone idhidentifikasi bocah-bocah nyonto sikap-sikap utawa norma-norma saka wong tuwane kang didadekake idhidentifikasi kasebut.

Sugesti

Sugesti mujudake proses nalika manungsa nampa sawijining pamawas utawa paugeran solah bawa saka wong liya tanpa anane kritik sadurunge. Sugesti mujudake kakuwatan *psikis* kang teka saka awake dhewe

utawa saka wong liya. Sugesti diperang dadi loro, yaiku: (1) *Auto sugesti* mujudake sugesti tumrap awake dhewe utawa sugesti kang teka saka awake individu. (2) *Hetero sugesti* tumrap sugesti kang teka saka wong liya lan supaya individu kang antuk sugesti kasebut gelem tumindak miturut dayane kang menehi sugesti (Santoso, 2010:173).

Gerungan (2000:61-66) ngandharake manawa ana saperangan kahanan tartamtu lan syarat-syarat kanggo gawe cethane sugesti kanthi limang prakara, yaiku (1) sugesti amarga alangan mikir kritis, (2) sugesti amarga kahanan pikiran kang pecah-pecah (*dissosiasi*), (3) sugesti amarga otoritas, (4) sugesti amarga mayoritas, lan (5) sugesti amarga “*will to believe*”, lan *kalima* prakara mau arep dijlentrehake ing ngisor iki.

Simpati

Simpati minangka wujud rasa kawigaten marang wong liya. Simpati tuwuh ora adhedhasar saka pamikir *logis rasional* nanging pambiji kang tuwuh saka rasa ning ati (Gerungan, 2000:69). Rasa simpati tuwuh nalika manungsa krasa migatekake wong liya kang kaya-kaya kedadeyan sacara langsung, kawigatene tumrap sakabehe saka tumindak wong kang narik kawigaten kasebut. Sawalike sipat simpati yaiku antipati wujud saka rasa kang ora sarujuk utawa sipat kang ora becik. Peranane simpati cukup cetha nalika kekancan antarane rong manungsa utawa luwih. Pasrawungan tresna asih anatarane manungsa, adate diwiwiti kanthi rasa simpati kang tansah nyekel peranane ing tresna asih kasebut. Simpati uga bisa tuwuh kanthi alon nalika simpati kasebut ora sengaja dirasakake.

Lelandhesan Teori

Panliten iki nggunakake teori psikologi sastra kang mligine ngenani psikologi sosial kanggo nintingi karya sastra kang awujud novel kanthi irah-irahan *Bekasi Remeng-Remeng* anggitané Suparto Brata. Teori psikologi sosial kang digunakake miturut andharane Hubert Bonner (Gerungan, 2000:58) yaiku, ngenani interaksi sosial kang njalari faktor imitasi, idhentifikasi, sugesti, lan simpati, nanging ana ing panliten iki mung ngrembug faktor imitasi, sugesti, lan simpati salaras karo isine novel *Bekasi Remeng-Remeng*.

METODE

Ancangan Panliten

Panliten kualitatif mujudake panliten kang adhedhasar kasunyatan lan asipat deskriptif kanthi nggambarake kasunyatan data kang wis dikumpulake. Ratna (2004:47) ngandharake yen panliten kualitatif menehi pangerten ngenani data alamiah, data kang gegayutan lumantar konteks panggonane. Metode kualitatif kang ditindakake ing panliten iki kanti ora nengenake angka-angka, nanging nengenake jerone pangerten ngenani gegayutan sawijining konsep kang ditintingi kanthi *empiris*. Mula asil saka panliten kang nggunakake metodhe kualitatif arupa dheskripsi.

Panliten kualitatif dheskriptif kang digunakake sajroning panliten kanthi irah-irahan *Motif Interaksi Sosial sajroning Novel Bekasi Remeng-Remeng anggitané Suparto Brata* iki nggunakake teori psikologi, mligine psikologi sosial. Teori Psikologi Sosial ing

panliten iki kanggo ngandharake interansi sosial kang ditindakake dening paraga siji tumrap paraga liyane, dene anggane nindakake interaksi kasebut dijalari dening faktor-faktor imitasi, sugesti lan simpati.

Sumber Data

Sumber data yaiku subjek panliten saka endi ditemokake data kasebut (Arikunto, 2006:129). Sumber data ing panliten iki arupa novel kanthi irah-irahan *Bekasi Remeng-Remeng* anggitané Suparto Brata. Novel kang awujud saka kumpulan roman *Suparto Brata's Omnibus*, novel iki cacah kaca ana 139, diterbitake dening penerbit Narasi taun 2007. Novel iki wis tau dipacak ing Majalah *Panjabar Semangat*, Surabaya, 8 Juli nganti 30 September 2000, nalika samana pengarang ngagem asma samaran Peni. Sumber penunjang ing panliten arupa panliten sadurunge lan buku literatur kang digunakake kanggo lelandhesan analisis lan ana gegayutane tumrap prakara kang diteliti.

Data Panliten

Data panliten yaiku data kang dibutuhake ing panliten gegayutan karo underaning prakara. Data ing panliten iki awujud kutipan-kutipan saka novel kang arupa tembung, ukara, wacana kang ngemot imitasi, sugesti, lan simpati kang njalari anane interaksi sosial paraga sajroning novel *Bekasi Remeng-Remeng*. Ratna (2004:47) ngandharake yen sajrone ilmu sastra data panliten minangka data formil yaiku tembung-tembung, ukara, lan wacan. Mula ing panliten kanthi objek novel *Bekasi Remeng-Remeng* anggitané Suparto Brata iki, data awujud tetembungan lan ukara.

Instrumen Panliten

Instrumen panliten bisa ditegesi minangka piranti panglumpuk data ing panliten iki. Instrumen panlitene yaiku panliti dhewe. Laras kaya kang diandharake dening Moleong (2001:168), manungsa kang nindakake panliten minangka *perencana*, *pelaksana* panglumpuk data, lan *pelapor* asiling panliten. Mula ing kene panaliti uga nindakake panlitene dhewe wiwit nglumpukake data nganti tekan pungkasan panliten yaiku ngasilake tafsiran lan panulisane saka data kasebut.

Tata Cara Ngumpulake Data

Tata cara ngumpulake data ing panliten iki nggunakake metode pustaka lan pencatatan data. Metode pustaka yaiku sawijining metode kang ditindakake kanthi cara ngumpulake data-data pustaka kang digunakake minangka sumber katulis. Metode pustaka didadekake *acuan* kanggo nggoleki lan ngonceki buku-buku minangka sumber-sumber pustaka ing panliten, kayata novel *Bekasi Remeng-Remeng*. Buku-buku kang gegayutan karo teori sastra, uga pustaka liyane minangka penunjang ing panliten iki.

Sabanjure trap-trapan sajrone ngumpulake data yaiku: (1) Maca novel, ing tahapan iki novel kang dadi objek panliten, yaiku novel *Bekasi Remeng-Remeng* anggitané Suparto Brata. Novel diwaca bola-bali supaya bisa luwih cetha ngerteni isi novel kasebut (2) Inventarisasi data, ngumpulake data kanthi cara nyathet peranganane crita sing ana sajrone novel kang gegayutan karo fokus panliten bisa arupa tembung, ukara, utawa wacana kang bisa ngpresentasekake babgan kang nuduhake anane faktor-faktor interaksi sosial (3)

Klasifikasi data, milah-milah data kang trep karo underane panliten, yaiku ngenani gambaran sugesti, idhidentifikasi, lan simpati kang njalari interaksi sosial.

Tata Cara Ngolah Data

Pangolahe data kang ditindakake ing panliten iki kaya ana ing ngisor iki: (1) Nganalisis data pokok kang arupa novel kanthi pambiyantu data-data kang nyengkuyung kanthi migunakake pedoman ing tujuwan panliten kang wis ditemtokake (2) Nginterpretasi data lan nggayutake sawernane prastawa sajrone novel kang dipunjerake ing perangan paraga kanthi dipandhu dening konsep psikologi sosial Hubert Bonner kanggo ngudhal interaksi sosial kang dijalari saka faktor identifikasi, imitasi, sugesti, lan simpati (3) Ndheskripsikake asile analisis kanthi rinci lan runtut adhedhasar underane panliten lan tujuwane panliten kang wis ditemtokake (4) Nyimpulake asile analisis minangka asil akhir saka panliten. Sabanjure dilapurake kanthi wujud uraian laporan karya ilmiah utawa skripsi.

ASILING ANALISIS DATA

Wujud Imitasi kang Ditindakake Paraga sajrone Novel Bekasi Remeng-Remeng anggitané Suparto Brata

Imitasi Sregep

Imitasi sregep sajroning novel iki dituduhake dening paraga Yunisar. Dheweke yaiku pembantune Dokter Boing lan Kristanti, sing ora liya ya mbak ayune Jumanir. Anggone ngabdi Yunisar ing daleme Dokter Boing pancen wis suwi, mula ana saperangan pakulinan ing kaluwarga Dokter Boing kang diimitasi utawa ditiru dening Yunisar. Pakulinan kasebut yaiku sregep maca buku. Pakulinan sregep maca buku asale ditindakake dening Kristanti. Kristanti mujudake wanita pinter lan sregep. Kanggo ngisi wektu lan nambah kawruh, saben dina Kristanti maca buku. Miturut Kristanti kanggo ngetutake lakune jaman dheweke kudu rajin maca. Andharan kasebut uga disengkuyung karo pethikan ing ngisor iki.

Kristanti dhewe satemene uga dudu wanita kesed, ora wegah tandang gawe ing pawon, nanging uga perlu dandan lan memaca buku, ing pamrih supaya ora kethetheran ngembani bojone sing Dhokter, ora nguciwani yen dijak srawung kumpul-kumpul karo keluwigane para dhokter, utawa pejabat kutha satingkate. Maca buku, maca buku apa wae, kuwi mesthi diperlokake sedina nganthi rong jam telung jam. Ya buku mangsakan, buku riwayat para priyagung, novel, buku prekanata omah. Marga buku kuwi prasasat padaha karo dosen, sarana maca buku, wong bisa ing ngarsa atut lakune jaman.... (Brata, 2007:441)

Saka pethikan ing ndhuwur bisa dideleng yen Kristanti kalebu wanita kang sregep sanajan dheweke ana rewange kanggo resesik omah, Kristanti isih gelem cawe-cawe ana ing pawon. Kewajibane dadi wadon yaiku kudu bisa masak lan macak, apa maneh wong wadon kang wis duwe bojo. Pakulinan rajin maca buku kang ditindakake dening Kristanti kasebut ditiru dening Yunisar minangka

pembantune. Sawise tandang gawe resesik omah yen ana kalodangan wektu, apa maneh yen majikane sing lanang wis mulih saka dhines dheweke kerep ndhelik ora katon riwa-riwi. Wayah iku digunakake dening Yunisar kanggo maca buku. Andharan kasebut uga disengkuyung karo pethikan ing ngisor iki.

Pendheke yen Dokter Boing neng ngomah, Yunisar kepara ndhelik ora ngaton. Jare ora langsung turu, nanging maca buku. Nyilih-nyilih bukune majikane. (Brata, 2007:442)

Dideleng saka pethikan ing ndhuwur kabukti yen nalika Dokter Boing ana ing omah Yunisar asring ndhelik ora ngaton. Kanggo ngisi wektu ing kamar dheweke mesthi maca buku kanggo njembarake kawruhe. Pakulinan kang asale ditindakake dening Kristanti kasebut diimitasi dening Yunisar. Dheweke niru kaya Kristanti, saben dina yen tugase wis rampung nyilih buku apa wae kang diduweni majikane kanggo diwaca.

Imitasi Ngupaya Duwe Anak

Rasa nelangsa bakal dirasakake dening wong kang ora nduweni turunan, jiwa psikologise bakal ngrasa iri lan mindher nalika nglirik pasangan liya kang nduweni anak. Prakara iku bisa nyebabake pasangan mau nindakake tumindak apa wae supaya dheweke bisa nduweni turunan. Sasuwene Kristanti urip bareng karo dokter Boing nganti saprene kekarone durung diwenahi momongan. Prakara materi kekarone wis kagolong kaluwarga kang mapan, nanging yen ditlesik maneh kekarone durung antuk kabagyan batin kang sampurna yaiku durung nduweni momongan.

Ana kapitayan yen pengin nduweni anak kudu dipancing dhisik kanthi cara mupu anak saka panti asuhan utawa ngramut anake wong liya wiwit cilik sing wong tuwa asline ora gelem ngramut. Kristanti arep niru cara kasebut, nanging dokter Boing durung sarujuk. Babagan iku bisa dideleng saka dalan pamikire paraga kang diandharake kanthi dramatik kaya pethikan ing ngisor iki.

“Biyasa. Bundhelan problem lawas. Durung bisa kawudhar. Iki mau aku ngajokake momong anak pupon njupuk saka panti asuhan. Mas Boing ora kersa. Nggejeg wae kepengin anak, kepengin momongan, omah kene ben regeng, ditawani momongan ditampik. Panggah wae, yen bisa ngenteni anak wae saka aku. La ning, kowe ngreti dhewe, anggonku ikhtiyar cara medis. Dokter ngendi wae daktekani, ditambahi nekani ‘wong pinter’ ing Weleri, lan Rama Yuwono ing Bantul, saprene aku durung ana tandha-tandhane ngandheg. La karepku, karo ngenteni, kene momong anak pupon dhisik. Jare cara ngono kuwi uga bisa mancing nglairake anak dhewe.” (Brata, 2007:443-444)

Pethikan ing ndhuwur ngandharake yen paraga Kristanti nindakake proses imitasi nekani wong pinter kanggo ngudarasa kepriye ben bisa mbobot kanthi cara non medis, amarga kanthi cara medis wis ditindakake

nanging ora kasil. Wong kang diimitasi yaiku lingkungan sosial, masyarakat sakiwa tengene kang percaya marang tindakan non medis. Kristanti lan Dokter Boing nekani wong pinter ing Weleri lan Rama Yuwono ing Bantul.

Imitasi Budaya Babagan Jeneng

Umume, wong ing desa yen njenengake anake dipadhakake klawan jeneng dina nalika anake lair. Ing desa Wedi, jeneng-jeneng jaman mbiyen pancen wis ora tau digunakake, nanging isih kaya padatanane, isih padha nggunakake pathokan sasi utawa dina kelairan. Jenenge Yunisar dijupuk saka jeneng sasi Besar lan Juni, nanging amarga isih kegawa ilat ndesa, mula anggone nyebutake diganti Yuni. Adhine Yunisar dijenengake Jumaniar amarga laire dina Jumat lan sasi Januari. Andharane Yunisar kasebut katudhuh ana ing pethikan ngisor iki.

“Lo, enggih, Bu. Tiyang desa kula namine pun mboten enten Paijem, napa Sukimin. Sedaya pun brebah anut lakuning jaman. Kula namine Yunisar, margi laire kleres wulan Yuni lan Besar. Adhik kula Jumaniar, laire dinten Jumat, wulan Januari.” (Brata, 2007:445)

Pethikan kasebut minangka andharane Yunisar kang njlentrehake babagan jeneng kang digunakake ing desane. Jeneng kang digunakake pancen isih nggunakake pathokan dina lan sasi kelairan. Ewa semana, jenenge wis diowahi dadi luwih *modern* maneh, ora angger njenengake kaya wong jaman mbiyen. Jaman mbiyen akeh uwong sing dijenengake wage, rebo, sipon, lan akad, merga laire pas dina kasebut. Bab kasebut mbuktèkake yen masyarakat desa Wedi wis padha anut lakuning jaman, ora *statis* kaya masyarakat ndesa liyane. Masyarakat Desa Wedi padha ngiblat marang wayang purwa meh ing sasembarange. Tuladhane yaiku Pandhu Dewanata, Paraga kang dadi bojone Jumaniar. Pandhu Dewanata kagolong jeneng kang *kharismatik*, wong kang nduweni jeneng kasebut dikarepake nduweni sipat ksatria kaya dene Prabu Pandhu Dewanata yen ing crita wayang purwa dadi bapake Pandhawa. Andharan iku mau karingkes saka pethikan cecaturan antarane Yunisar lan Kristanti nalika nonton telenovela bareng.

“E, e,eee. Sapa jenenge mau? Pandhu Dewanata? Kok bagus banget. Kuwi ya bocah saka desamu kana?”

“Kwe ngerti tegese Pandhu Dewanata?”

“Nggih, genah, ta, Bu. Tiyang Wedi mrika sabarakan kula, ah, malah sedaya tiyang Jawi generasi kula, mesthi ngertos bab wayang purwa. Lakone, silsilahé, perange, karaktere, falasafahé mesthi ngerti. Mila wayang purwa kados buku tuntunan gesang tumrap tiyang Jawi generasi kula lan mbah-mbah kula. Klakuane ditiru, jenenge ditiru, gegayuhane ditiru. Kajeng kula sing becik ditiru, sing ala disimpangi. Pandhu Dewanata, menika satriya nata ingkang wicaksana, bapakipun para Pendhawa.....!”

“Ya wes, yen kowe ngerti. Dadi ipemu kuwi biyen digadhang duwe sipat kaya satriya nata kuwi, ya?” (Brata, 2000:445)

Pethikan ing ndhuwur bisa dadi panyengkuyung yen ing jaman semana saperangan masyarakat Indonesia masiya wong desa, wis nduweni pamikiran kang maju. Babagan kang dadi tuladha yaiku ngenani jeneng. Wong tuwane pandhu masiya kalebu wong desa nanging duweni pamikir kang pinter ngenani wayang purwa saengga anak kang dilairake dijenengi Pandu Dewanata. Wong tuwane Pandhu nindakake imitasi ing babagan jeneng, jeneng kang dienggo anake ditiru saka jeneng-jeneng paraga ing wayang purwa. Wong tuwane menèhi jeneng Pandhu Dewanata kanthi ancas supaya dheweke nduweni sipat kaya Raden Pandhu Dewanata. Supaya bisa dadi manungsa kang migunani, bisa mimpin kulawargane kaya dene Raden Pandhu mimpin anak-anake, para pandhawa lima.

Sugesti kang Ditindakake Paraga sajrone Novel Bekasi Remeng-Remeng anggitané Suparto Brata.

Sugesti saka Awake Dhewe (Auto Sugesti)

Sugesti mujudake kekuwatan psikis, mula sugesti uga dirasakake dening awake dhewe, lan sugesti mau tekane saka awake dhewe. Sugesti iki tuwuh saka pangrasane dhewe, amarga sawijining bab kang dirasakake. Sajroning novel iki Sugesti kang asale saka awake dhewe ditindakake dening Pandhu.

Sawijining pakumpulan mesthi nduweni pasarujukan tartamtu tumrap para anggotane. Semana uga klawan pakumpulan dagang narkoba sing ora sengaja dieloni Pandhu. Antarane anggota ing pakumpulan kasebut ora oleh kenal antarane siji lan liyane, yen ketemu uga ora oleh suwi-suwi kaya umume pakumpulan liyane. Pasarujukan kasebut nduweni tujuwan supaya yen salah siji anggotane ana sing ketangkep polisi, ora nggawa-nggawa anggota liyane. Saengga para wong sing ana sandhuwure organisasi *hitam* kasebut ora melu ditangkep polisi. Yen bisa, kudu nggunakake jeneng palsu lan KTP palsu, supaya ora bisa dilacak lan digoleki dening anggota liya lan polisi. Pandhu durung *profesional* nindakake pengawean haram iku. Doni luwih licik, dheweke nggunakake jeneng palsu mula Pandhu kangelan nggoleki omahe. Tumindake Pandhu nalika nggoleki kancane kang jenenge Doni bisa diwawas ing pethikan ngisor iki.

“Sing bener Doni Mardoni,” ujare Pandhu. Nanging wis ora direwes dening makelar Kwasi. Wah jeneng Doni apa Dondi sajak wadi. Apa pancene ngono, ya? Wong kuwi diwewadi dening wong-wong angkutan kwasi Rawapanjang? Wah, Pandhu wis sembrana. Kudu ngati-ati anggone nitik sisik melik dagangan narkoba. Kudu super ngati-ati! Yen ora ngati-ati, bisa ndrawasi tumrap awake dhewe. Kudu ngirit pitakonan, aja katon threthekan mrana-mrene, kaya wong bingung kelangan paran wae. (Brata, 2007:466)

Pethikan ing ndhuwur nggambarake bingunge Pandhu nalika nggoleki kancane. Pandhu ngalami sugesti saka njero pamikirane dhewe nalika dheweke nggoleki kanca kulake sing jenenge Dondi utawa Doni Mardoni. Dheweke kepengin kulak pil ekstasi pisan engkas ing Jembatan Tujuh, pisan nyaur utang marang Engkar. Nalika iku sing ngejak dheweke kulak ora liya ya Dondi kang ngajak pepisahan ing terminal. Bareng Pandhu nggoleki dheweke lan ditakon-takonake marang makelar, ora ana siji-sijia sing kenal klawan Dondi utawa Doni Maroni kasebut.

Sawise pitakone ora direwes, Pandhu lagi wae rumangsa yen dheweke iku sembrana. Wis jelas kaweruhan yen ora oleh takon-takon jenenge para anggota marang wong liya, yen ketemu wae ora oleh nyapa, iki malah Pandhu takon-takon. Pandhu ngrasa yen pitakonane iku kliru, kudune ora perlu ditakokake supaya ora ngundang rasa curigane wong liya, bisa wae ana pulisi sing lagi nyamar banjur nyidhiki wonge. Sugesti sing kaya mangkono iku kerep dirasakake dening Pandhu sawise dheweke dodolan pil ekstasi.

kang kaya mangkono iku ndadekake Pandhu luwih ngati-ati kanggo nindakake samubarang. Kaya nalika Pandhu numpak kwasi lan ditakoni dening mbak-mbak ayu sing nggawe rok abang. Uga nalika dheweke mudhun saka kwasi ing ngarepe Jembatan Tujuh. Panggaweyane sing mutawatiri iku nyebabake Pandhu ngrasa kaya diawasi dening pulisi sawayah-wayah. Babagan iku bisa dideleng saka kahanan lan panggonan paraga kang diandharake kanthi dramatik kaya pethikan ngisor iki.

Jembatan tujuh kwasi mandheg. Sing mudhun akeh. Pandhu uga mudhun. Tetep ora kurang waspada, karo lingak-linguk, klirak klirik, niteni ing saben uwong. Wah, kaya dadi buron pulisi wae. Lan sateneme yen pancen iya. Ora penak dadi wong cluthak kaya mangkene iki. Bener Jum, sepisan engkas iki wae, ora njupuk barang maneh. Luwih becik dheweke golek informasi sumbere kang luwih pokok dagangan kuwi, sesuk dilapurake pulisi! Kaya sarane bojone. (Brata, 2007:471)

Saka pethikan mau nuduhake yen sejatine Pandhu ngrasa dadi buronane pulisi. Rasa pangrasane sing tansah diawasi wae iku nyebabake dheweke kapok kanggo kulakan pil ekstasi utawa narkoba maneh. Sawise ngrasa ora jenjem, dheweke pungkasane nggugu klawan pitutur Jum supaya njupuk barang pisan maneh wae banjur ninggalake panggaweyan haram. Pandhu malah nduwe niatan kanggo nggolek informasi ngenani organisasi narkoba kasebut supaya bisa mbantu pulisi anggone mbrantas narkoba. Pungkasan iki Pandhu kudu bisa ngati-ati supaya niate kanggo nggolek sumber informasi bisa kelakon lan dheweke bisa bali kanthi slamet.

Saliyane Pandhu paraga Jumaniar uga ngarasakake sugesti kang saka awake dhewe nalika kasengsaran kelangan Pandhu. Patine Pandhu dirasa kejem banget. Jumaniar madhakake awake dhewe klawan cacing. Rasa mangkel lan kuciwa sing dirasakake dening Jumaniar gedhe banget. Bojone diprojoyo kanthi cara sing ora *manusiawi*, banjur dibuwang ing kali cedhak

omahe Engkar. Babagan iku bisa dideleng saka kahanan paraga kang diandharake kanthi dramatik kaya pethikan ngisor iki.

“Wektu sing bakal mbuktekake. Yen ora ana kabul kawusane, yen pulisi anggone nangani kaya penembakan mahasiswa ing Semanggi, apa kaya prekara Bank Bali, ya aku sing bakal tumindak. Matine Mas Pandhu iku ora adil, Mas. Yen merga saka rekadayne pulisi, aku ora nrimakake tenan. Arep dakhujat! Ben rusak-rusak negara. Aku wani tothohan nyawa, wong wis kadhung keplenet. Mung cacing sing ora brontak nglawan, semut wae nyakot. Lan aku dudu bangsane cacing.” (Brata, 2007:513)

Saka pethikan ing ndhuwur bisa dideleng yen Jumaniar ngira yen sing mateni bojone iku pulisi. Dheweke nduwe pikiran kaya mangkono iku merga sadurunge Jum ngerti ning wayah iku Pandhu isih adol narkoba. Pandhu ora natih duwe musuh, saka pakaryane kang ora becik iku ing pamikire Jum musuhe Pandhu ya mung pulisi. Saliyane iku Jumaniar ngira yen sadurunge Pandhu diperjaya, pulisi wis nyidhiki yen bojone iku nggawa pil ekstasi. Jum ora trima yen idhe ing pikirane iku kabukti bener. Dheweke bakal nuntut keadilan, masiya bojone iku salah nanging ora pantes yen ukumane iku pati.

Sugesti saka Wong Liya (Hetero Sugesti)

Sugesti kang tuwuh saka dayane wong liya kang ditampa dening sawijining individu. Sajrone panguripan sosial akeh individu kang nampa sawijining cara, pedhoman, pamawas lan sapanunggalane saka wong liya tanpa anane kritik sadurunge, tumrap samubarang kang ditampa. Umume wong kang kena dayane liyan tansah manut karo apa kang ndayani dheweke tanpa mikir dawa. Pirembungan ngenani sugesti kang teka saka awake dhewe bakal dirembug kanthi limang wujud. Pirembungan kasebut bakal dijlentrehake ana ing ngisor iki.

Piweling

Wiwit Jum diwenehi dhuwit dening Pandhu, Jum wis krasa yen Pandhu nindakake pakaryan sing ora bener. Pandhu ora cekelan kerja apa-apa. Ujug-ujug dheweke ngilang sawengi, lan isuke Pandhu aweh dhuwit atusan ewu marang Jum. Mesthi wae Jum cubriya, Jum mikir-mikir saka ngendi Pandhu oleh dhuwit semana akehe kanthi wektu sawengi. Asile pancen akeh, nanging Jumaniar ora ngrasa jenjem nalika nampani dhuwit atusan ewu kasebut. Dheweke banjur ndhedhes Pandhu ngenani dhuwit mau. Kaya kang katuduh ing pethikan ana ing ngisor iki.

Mula sore iki mau, nalika Pandhu arep budhal “*nyambutgawe*”, Jum saya adreg anggone mengkak lunga sing lanang. “Sepisan iki wae, lo, ya, Mas. Sepisan ndhil iki wae. Sesuk lan sabanjure ora sah nyambut gawe kaya mangkono!” (Brata, 2007:438)

Saka pethikan mau cetha yen Jumaniar mengkak lakune Pandhu nyambutgawe kang mutawatiri lan nerak aturan. Jum mung menahi kalodhangan sepisanan wae

marang bojone. Sedina iku wae kesempatane pandhu mungkasi sakabehe urusan nyambutgawe dodol narkoba. Sawise didhedhes dening Jumaniar, Pandhu gelem ngaku yen dheweke dijak kenalan sing jenenge Dondi Mahendra nalika nglamar kerja kanggo adol barang haram kasebut. Kawitane Pandhu ora ngerti yen bakal dijak dodolan barang haram. Dheweke dijak mara ing sawijining panggonan kanggo njupuk dagangan sing jerene bathine akeh. Ngerti omongan kaya mangkono iku, Pandhu kepengin dijak gabung kanggo dodolan.

Minangka sisihane, Jumaniar asring menehi sugesti marang Pandhu. Sipate Pandhu sing mbanggél lan sakarepe dhewe nyebabake Jumaniar kudu asring-asring awèh pitutur, pangeling-eling, lan sugesti marang Pandhu. Sugesti saka Jumaniar mesthi digugu lan dipikirake dening Pandhu, amarga omongane mesthi masuk akal lan bener. Jumaniar pancen tresna banget marang Pandhu. Mula dheweke asring ngelingake Pandhu, supaya bojone ora getun mburi lan cilaka amarga tumindake sing sakarepe dhewe. Babagan iku bisa dideleng saka kahanan paraga kang diandharake kanthi dramatik kaya pethikan ngisor iki.

“Ora usah budhal. Ora usah nyambut gawe kaya ngono kuwi” jumanisar mucap kanthi adreg. Rada meksa. Dheg-dhegan. Kuwatir yen sing lanang nesu, wangsulane nyentak-nyentak. Nanging yen ora diawoni, gawean kuwi mutawatiri. Ora njenjemke ati.

“Lo, ning dhuwit telung atus seket ewu iki kudu dak balekake. Aku kudu budhal mrana.”

“Ya wis, bar menehne kuwi, trus mulih. Ora sah njupuk dagangan maneh.”(Brata, 2007:425)

Pethikan ing ndhuwur nuduhake yen Jumaniar awèh pitutur utawa piweling marang Pandhu supaya dheweke gelem age-age ninggalake panggaweyane kang haram iku. Panggaweyan kang ditindakake dening Pandhu iku kalebu panggaweyan haram amarga bisa ngrusak generasi enom bangsa iki. Wiwit Pandhu ora makarya ing panggone ngajar, dheweke nglamar kerja ing pabrik bir. Banjur Pandhu ketemu klawan wong lanang kanthi jeneng Dondi. Dondi banjur ngajak Pandhu kanggo dodolan barang haram arupa pil ekstasi. Asile pancen akeh, nanging Jumaniar ora seneng yen Pandhu dodolan barang haram. Jumaniar ora ngrasa jenjem, semana uga klawan Pandhu.

Rasa ora jenjem iku nyebabake Jumaniar wani kanggo omong marang Pandhu supaya Pandhu gelem nglereni panggaweyan harame iku. Sejatine, Jumaniar wedi marang Pandhu, dheweke wedi yen Pandhu nesu. Miturut Jumaniar, saakeh-akehe asil sing dipikolehi saka dodolan pil, ora bakal bisa mareki wetenge kulawargane, ora bakal bisa *barokah*. Jumaniar bingung antarane menehi dhuwit bojone kanggo kulak maneh utawa ora menehi. Sawise Jumaniar mikir-mikir, dheweke ngelungake dhuwit marang Pandhu kanggo kulakan pisan maneh lan mungkasi panggaweyane kasebut.

Jumaniar kuwatir yen bojone ketangkep pulisi amarga dodol barang haram. Mburi-mburi iki akeh banget kasus ngenani penangkapan utawa panggrebagan

kang ditindakake dening polisi kanggo ngurangi edhare barang haram ing masyarakat. Barang-barang haram kaya pil ekstasi lan sabu-sabu kasebut bisa ngrusak generasi enom lan mbubrahi bangsa. Kepenginane Jumaniar bisa diwawas ana pethikan ing ngisor iki.

“Nanging panggawean ngono kuwi mutawatiri, Mas. Panggawean cidra, ora sayuk karo niyate bangsa. Yen kowe mengko kecekel polisi, kepriye? Gek, Mas, kowe rak ngracuni bangsa, ngrusak generasi enom!”

“Mas! Mas! Sabar! Aja lara ati kaya ngono kuwi, ta. Nanging panggaweanmu adol pil ekstasi, sabu-sabu, narkoba, ngono kuwi nistha, Mas. Ora mung ngrusak bangsa, nanging uga mutawatiri kanggo keslametanmu dhewe. Kowe alaku cidra, nerak aturan.”(Brata, 2007:428)

Pethikan pacelathon ing ndhuwur minangka salahsawijining sugesti kang diwenehake Jumaniar marang Pandhu. Rekadayane Jumaniar iku kasil ngowahi cara pamikirane Pandhu. Pandhu gelem ngeculake panggaweyane kang haram lan golek panggaweyan liya kang luwih halal lan ora mutawatiri tumrap keslametane Pandhu saha kulawargane.

Piweling saka Jum kang minangka sugesti kanggo Pandhu supaya mungkasi panggawean kang mutawatiri iku nemu kasil. Pandhu dhewe uga wedi nindakake panggaweyan haram kasebut. Dheweke kepengin leren saka panggaweyane, nanging Pandhu kudu setor dhuwit marang Engkar. Dadi, Pandhu mung kulakan pisan maneh karo setor dhuwit dodolane wingi sore. Babagan iku bisa dideleng saka kahanan paraga kang diandharake kanthi dramatik kaya pethikan ngisor iki.

“Ora! Aku kudu oleh dhuwit maneh. Sepisan engkas iki wae, lah. Nanging, suk emben aku ya kudu mbaleke dhuwite, utawa nuduhake barang sing ora payu” (Brata, 2007:426)

Pethikan mau nuduhake yen Pandhu bisa nrima sugesti saka Jum lan dheweke janji bakal mbalekake barang sisae, mung sepisan engkas wae dheweke dadi pengedar. Dideleng saka kekarepane Pandhu sejatine dheweke isih kabotan ngeculake panggawean iku. Senadyan Pandhu mangerteni yen iku panggaweyan haram, nanging dheweke uga isih mikir-mikir antarane ninggalake panggaweyan iku apa ora. Dheweke ora bisa jenjem nindakake panggaweyan haram, nanging Pandhu uga bingung arep kerja apa maneh sawise dheweke ninggalake panggaweyan kasebut.

Pandhu ngono sejatine ora tegel yen dodol narkoba salawase. Dheweke wis tau nglakoni dadi guru pirang-pirang taun, senadyan dheweke lara ati gara-gara dilereni saka panggone ngajar, dheweke isih nduweni ati sing apik. Pandhu ora tega yen ndeleng bocah-bocah saumuran muride padha rusak uripe, padha mabuk, lan nggunakake barang-barang haram.

Wong kang pendhidhikane dhuwur mesti duwe ati nurani, Pandhu isih kepengin ngabdi marang negara kanggo mujudake gegayuhane negara. Pandhu isih kepengin minterake bocah-bocah emboh kanthi cara sing kaya kepriye wae. Pandhu nganggèp murid-muride kaya

anake dhewe, mula dheweke sejatine uga ora tega dodol barang haram marang bocah-bocah cilik. Pandhu nyadhari yen dheweke nduwe anak sing umure isih cilik. Pandhu wedi yen mbesuk nalika anake wis gedhi, anake katut kenek barang haram kaya sing didol Pandhu.

Nalika numpak kwasi budhal menyang Rawalumbu Pandhu ketemu wong wadon rok abang kang ayu rupane nanging yen dideleng saka sikap mutawatiri banget. Kekarone padha omong-omongan, saka omongan kuwi Pandhu kuwatir kaya-kaya wong wadon iku informane pulisi. Sawijining pocapan kang diandharake dening wong wadon kuwi marang Pandhu kang ndadekake curiga bakal kabukti saka pethikan ana ing ngisor iki.

Rok abang ngabani sopir mandheg. Nyawang sumeh marang Pandhu, malah njawil dhengkule barang nalika arep mudhun, karo tembungé, “Iki Jembatan Tiga. La kuwi, kulon kali kuwi rak markas pulisi sektor Bekasi Timur. Mangga, Mas!” Bokong sing dibungkus rok abang, njenthit nyenggol dhengkule Pandhu. Kaya disengaja! (Brata, 2007:470)

Sasmita kang uga minangka piweling kasebut cetha banget kanggo Pandhu supaya dheweke luwih ati-ati, amarga papan kang bakal dituju cedhak banget kantor pulisi. Prakara kang bakal dipungkasi Pandhu iki urusane klawan pulisi. Piweling iku mau ndadekake niyate pandhu kanggo ucul saka sindikat tambah kuwat. Dheweke ora gelem urusane tambah ruwet. Babagan iku bisa dideleng saka kahanan paraga kang diandharake kanthi dramatik kaya pethikan ngisor iki.

Bener Jum, sepisan engkas iki wae. Utawa yen perlu, iki mengko mung nyaur setoran wae, ora njupuk barang maneh. Luwih becik dheweke nyoba golek informasi sumber kang luwih pokok dagangan kuwi, sesuk dilapurake pulisi! Kaya sarane bojone. (Brata, 2007:471)

Jumaniar menèhi sugesti marang Pandhu supaya dheweke leren saka panggaweane. Metune Pandhu kang pungkasan yen bisa kanggo golek informasi sumber barang haram iku, sapa kang dadi dalange. Watake Pandhu pancen kaku butuh wektu lan kesabaran kanggo ngoyak ati lan pikirane. Kerja kerase Jum nemu kasil, bojone gelem nurut apa kang diucapake.

Mupu Anak

Saben dina Kristanti mikir kepriye carane ben bisa duwe anak kaya kang dikarepake bojone. Wayah nonton telenovela bareng Yunisar kang judule *Cinta Paulina* Kristanti nyemak dalan critane. Babagan kang dadi gandholaning pikirane Kristanti yaiku ngenani paraga kang aran Estefania lan Fedelina. Fedelina minangka ibune Estefania, nanging Estefania digedheake dening kaluwarga Braco. Fedelina iku pambantu kang paling dipercaya dening kaluwarga Braco. Estefania ora ngerti yen sejatine Fedelina iku ibune. Inti critane Estefania iku anak pupone kaluwarga Braco. Bundhelan crita kaluwarga Braco mupu anak saka pembantune kabukti ana ing pethikan ing ngisor iki.

“Mangka Estefania niku sakjane anake Fedelina sang pembantu, le, bu.”

“Apa iya? Apa wis diblakakake?”

“Empun. Fedelina kalih Nenek Piedad raosan ngoten....”

Wong loro terus padha meneng, migatekake crita Estefania sing nggendhong bayine rerasan karo Fedelina bab bandhane Estefania sing paringan saka wongtuwa pupone, Keluwarga Braco. Estefania dipupu Keluwarga Braco wiwit cilik, uga diwenehi panduman bandha. (Brata, 2007:453)

Pethikan ing dhuwur cetha nuduhake sejatine Estefania iku anake Fedelina minangka pembantu banjur dipupu dening Keluwarga Braco. Estefania dipupu wiwit cilik nganthi gedhe. Gambaran crita iku mau dadi *inspirasi* kanggo Kristanti kang bakal niru dalan crita telenovela iku mau. Kristanti nduweni angen-angen anak pupone bakal dilahirake saka rahime Yunisar. Prakara iku mau ora gampang kaleksanan, amarga Kristanti kudu rundingan dhisik lan bisa nggayuh atine Yunisar supaya gelem. Wayah nonton telenovela bareng Kristanti keprucut omongan kaya mangkene.

“Estefania, Fedelina lan Keluwarga Braco!” Njenggirat maneh Kristanti! “Kuwi rak nggambarake bakal anak puponku kang dilairake saka Yunisar!”

“Yun!” panjerite Kristanti.

“Dalem?”

“Aku gelem duwe anak pupon kaya Estefania!”

“Halah, kaget aku. Kula wastani enten napa! Nggih sedayapurun, Bu, wong rupane ayu, pawakane semlohe ngoten.”

“Yun! Ngene, lo....!” Kebacut omong sora, nanging terus meneng”

“Dospundi?”

“Karepku kowe sing dadi Fedelinane! Ibune anak puponku” Wis ucul tekan lambe, ora mentala Kristanti mblakake saiki. Wurung. Sik. Aja kesusu. Diarahne mrono, alon-alon. Dirembug bareng dhisik karo Mas Boing. Kristanti saya baku kekarepane, nanging aja nganthi Yunisar kaget lan kanji, terus kipa-kipa nulak pepengine Kristanti. Kudu dislamur dhisik guyon-guyon parikena. (Brata, 2007:453-454)

Pethikan ing ndhuwur cetha yen Kristanti wis tenanan bakal nindakake apa kang ana ing pikirane. Alon-alon dheweke bakal ngatur rencana supaya Yunisar bisa nampa kekarepane Kristanti. Bener-bener diati-ati nalika ngomong karo Yunisar. Omongane uga kudu slimurake kanthi guyonan. Dheweke uga njaga atine Yunisar ajan nganthi salah paham banjur ndadekake masalah kang anyar. Ora gampang mbujuk Yunisar, amarga Yunisar ora kalebu pembantu biyasa. Dheweke masiya pembantu nanging pikirane lanthip lan jiwane makantar-kantar yen diajak rembugan prakara kemandhiriane wanita.

Wiwit saka iku, Kristanti nindakake upaya kanggo nggodha atine Yunisar supaya gelem selingkuh klawan

Dokter Boing. Kristanti nyoba ngguyoni Yunisar, diguyoni parikena nalika Kristanti ngancani Yunisar resik-resik omah. Kristanti uga sok moyoki Yunisar klawan Fedelina, sawijining paraga kang uga menehi anak pupon marang majikane. Nasibe Yunisar kalebu penak, amarga dheweke ditrima kanthi apik dening Kulawarga Dokter Boing. Majikane padha tresna marang Yunisar, dheweke ora dibeda merga kahanan fisike, malah diajeni minangka kanca lan pawongan sing pinter tur lantip. Yunisar sing pinter, lantip, lan prigel iku nyebabake majikan wedoke kenut marang dheweke. Yunisar dianggep bisa menenehi keturunan sing apik bibit, bebet, lan bobote amarga sipate sing nyenengake kasebut. Babagan iku bisa dideleng saka dalan pamikire paraga kang diandharake kanthi dramatik kaya pethikan ngisor iki.

”Sotomu wis umop, Fedelin . Kae, ambune wis nggadag,”

”Oh, nuwun sewu, Nenek Paedad. Enggal badhe kula ladosaken.”

”Ah, emoh kau yen didadekake Nenek Paedad.”

”La sinten? Wong sing diabdi lan dibekteni ing griyanipun Keluarga Braco nggih Nenek Paedad?”

”Yen oleh milih, ya milih Paulina Martinez, ha ha ha. Aku rak ya ayu, ya wicak, ya gemati marang kowe lan Mas Boing.”

”Akkuur! Akur-akur-akur-akur! Pancen ginane crita niku nggih ngoten niku, nggih, Bu. Yen ana lakon sing apik ditiru sing ala dibuwang..... (Brata, 2007:459)

Kristanti pancen asring moyoki Yunisar lan madhak-madhakake klawan sawijining paraga ing telenovela *Cinta Paulina*. Yunisar dipadhakake klawan pembantu ing telenovela kasebut sing jenenge Fedelina. Banjur Yunisar uga madhakake Kristanti klawan mbah Piedad sing tresna banget klawan Fedelina. Kristanti sing rumangsa isih enom lan ayu kinyis-kinyis ora trima dipadhakake klawan mbah Piedad. Dheweke ora lila yen dipadhakake klawan nenek Piedad sing wis tuwa lan crewet, dheweke luwih seneng dipadhakake klawan Paulina Martinez sing isih enom lan ayu.

Pakulinan ing kaluwarga Boing pancen ngono iku, kaya ora ana wates antarane rewang lan majikan, kabeh padha-padha diajeni lan ngajenine. Kristanti lan Dokter Boing ora tau mbedak-mbedakake manungsa, kabeh dianggep padha wae, sing penting tingkah lakune apik, sopan, lan ora neka-neka. Dhasar Kristanti lan Dokter Boing iku asale uga saka desa, mula rasa tepa salirane tumrap wong liya iku gedhi banget. Cacat fisike Kristanti ora nyebabake kulawarga Dokter Boing nyiyan-nyiyan lan tumindak deksiya marang Yunisar, nanging malah nambahi rasa tresnane marang Yunisar.

Sugesti Nindakake Pakaryan Ala

Pandhu sing dhasare nduweni sipat keras nentang Jum nalika Jum ngandhani dheweke. Pandhu ora seneng dipenging-penging marang Jum. Dheweke lan Jum isih kudu nanggung cicilan omah ing perumahan lan suku butuh sabendina. Tabungane Pandhu lan Jum saya tipis, mula Pandhu nesu-nesu yen dheweke dipenging

kerja sing rena-rena. Sadurunge Pandhu oleh panggaweyan sing apik, dheweke wegah ninggalake panggaweyane sing saiki. Panggaweyane pancen mutawatiri, nanging asile lumayan, bisa dijagakake kanggo urip sabendina. Pamikire Pandhu kang keras lan nentang piweling Jum bisa diwawas saka pethikan ana ing ngisor iki.

”Ah, wis aja ngomong ngono maneh, ah!

Sing perlu awake dhewe iki kudu mangan, kudu nyicil omah. Celengane awake dhewe iki wis nipis banget. Sesuk mangan apa? Lan gagin Kepriye? Wis, ta, Jum. Sore iki aku dak budhal. Dakgoleki dhuwit tambahane sing wingi kae. Mengko bar iki karo mlaku dipikir maneh. Yen aku oleh panggawean liye, mesthi sing kaya ngene iki ora dak lakoni. Wong aku tilas guru, sak tegel-tegelku nyambut gawe kaya ngene ya isih mikirake bangsa. Nanging yen wis kepepet ngene iki, ya naluri hewani sing metu. Luwih becik berjuwang nyakot apa wae anggere bisa tetep urip, ketimbang mati keluwen.”(Brata, 2007:428)

Pethikan ing dhuwur cetha njlentrehake wateke Pandhu kang kaku. Apa kang ditindakake Pandhu saiki dirasa bener, dheweke menehi sugesti marang Jum supaya bisa nrima panggawean kang lagi ditindakake dening Pandhu saiki. Pandhu bakal nindakake apa kanggo nyukupi kebutuhane bojo lan anake. Nalika manungsa kepepet butuh, dheweke nglakoni apa wae, senadyan iku sesingkurane klawan prinsip uripe, sesingkurane klawan agama lan gegayuhane. Sugesti saka Pandhu ora ditampa dening Jumanir. Dheweke isih tetep jenjem yen Pandhu isih nyambut gawe kaya mangkana. Andharane Jum nalika nolak sugesti saka Pandhu kabukti ana pethikan ing ngisor iki.

”Sing prelu kowe slamet! Yen slamet, isih anan sempat kanggo usaha golek pangan. Awake dhewe durung keluwen, durung prelu nyakot angger nyakot apa wae kanggo urip. Lan kowe rak wis janji, Mas. Sawise prekara ijasah kae, kowe ora bakal alalu cidra. Aku emoh! Kuwi panggawean nistha, ora halal, lan nerak aturan. Kaet biyen aku rak wis kandha-kandha. Aja cidra! Sing halal, Mas, golek sandhang pangan sing halal.” (Brata, 2007:428-429)

Pethikan ing ndhuwur nuduhake panolake Jum marang apa kang ditindakake dening bojone saiki. Jum mung pengin bojone slamet, golek panggawean kang halal masiya hasile sithik, ora mbebayani. Sadurunge nganggur Pandhu minangka mantan guru, sejatine ya ora tega yen kudu kerja kaya mangkono iku. Naluri hewanine kaya-kaya metu, golek dhuwit kanthi cara apa wae dilakoni saperlu bisa urip lan nyenengake kaluwargane.

Rasa mangkele marang pemerintah saya gedhe amarga dheweke dipecat saka panggaweyane dadi guru. Dheweke dipecat amarga tumindak Pandhu biyen nalika dadi sarjana ora halal. Jaman orde baru, akeh operasi gedhen-gedhen kang mbrantas ijazah aspal. Jaman orde baru jamane wong bener padha beja kemayangan lan sing

tumindak ala padha dipidana. Salah siji pawongan sing kena cilaka yaiku Pandhu. Nalika kuliah Pandhu pancen bocah sing pinter lan sregep, dheweke gampang tanggep marang pelajaran apa wae. Ewa semana, dheweke paling ora isa yen dikongkon nulisake pamikirane ing kertas. Nalika Pandhu nggarap skripsi, dheweke bingung amarga garapane ora ditrima dening dosene. Banjur ana kancane sing ngejak kanggo golek skripsi dadi ing *shopping center*. Tanpa pikir dawa Pandhu nyanggupi pangajake kancane supaya dheweke bisa age-age lulus. Babagan iku bisa dideleng saka kahanan paraga kang diandharake kanthi dramatik kaya pethikan ngisor iki.

“Aku pancen ora bisa nggarap skripsi, Jum. Wiwit SD biyen ora tau dilatih ngarang, nyusun ukara. Dadi rekasa ngrontalake gagasan liwat tulisan. Wis pirang-pirang sasi sinauku rampung, nanging dikon gawe skripsi wegahku ora karuwan. Aku teluk. Terus, ana kancaku sing ngajani golek skripsine wong lulusan IKIP waeing *shopping center*, diowahi sithik-sithik diajokake dadi skripsiku. Sawise nggregik-nggregik karo bakul buku rombeng ing kana, sidane aku oleh skripsine wong lulusan IKIP Malang. Dakajokake marang dosen pembimbing ditampa, lancar, nanging bareng tekan anggota dewan penguji, ana sing ngonangi skripsi kuwi kok kaya wis tau diwaca. Dheweke ndhedhes aku. Aku klabakan. Dheweke ngajani aku supaya ngatur marang administrasi wae bisane lulus. Sawise dakrundhing-rundhing karo bagian administrasi, aku kudu mbayar telung yuta rupiyah kanggo mbayar ijazah kuwi, jangkep karo cape barang.....” (Brata, 2007:436)

Pethikan ing ndhuwur nuduhake yen sugesti saka kancane iku ditrima wae dening Pandhu, dhasare Pandhu kepepet lan lagi butuh, mula dheweke gelem wae dijak golek skripsi dadi. Nalika uwong lagi bingung, dheweke ora nduweni konsentrasi sing kuwat kanggo mikir. Daya berfikir kritise uga suda. Pandhu uga mangu-mangu anggane nggarap skripsi mula nalika dheweke diajak golek skripsi dadi, Pandhu langsung gelem wae. Sejatine Pandhu uga ngerti yen tumindak kang kaya mangkono iku kalebu tumindak kang ala, nyalahi paugeran pendhidhikan ing perguruan tinggi.

Teka ing *shopping center*, Pandhu ora bisa langsung oleh skripsi sing dikarepake. Dheweke kudu golek-golek skripsi sing cocok klawan bidang pendidikane. Nalika iku, Pandhu nemu skripsine wong IKIP Malang, skripsi kasebut ora bisa langsung dituku. Bakule angel ditukoni barang kaya dene skripsi, amarga pancen resikone gedhi. Sawise kasil ngrenggik-ngrenggik karo bakul buku rombeng, Pandhu kasil nuku skripsine wong lulusan IKIP Malang kasebut. Skripsine diowahi sithik-sithik supaya ora padha-padha banget klawan skripsi sing asli.

Apese Pandhu, nalika diuji dening dosen penguji kapisan lan kapindho dheweke slamet lan ora konangan. Nalika diuji dening dosen penguji katelu, dosene curiga marang garapane Pandhu. Dosen kasebut ngrasa kaya wis tau ngerti garapan kasebut, banjur Pandhu didhedhes

dening dosen iku. Amarga Pandhu bocah lugu lan durung akeh pengalaman ngenani tindak sing kaya mangkono iku, dheweke ngaku marang dosen penguji katelu yen skripsi sing diajokake iku jiplakan saka skripsi liya.

Sugesti kanggo Sedheng

Kristanti kepengen duwe anak pupon amarga dheweke wis ora bisa nduwe anak maneh. Sakabehe upaya kang wis ditindakake kanggo berobat muspra kaya ora ana gunane. Mula, nalika dheweke ndeleng telenovela, Kristanti langsung njenggirat kelingan pangangen-angene bab anak pupon. Kristanti ora kuwagang ngempet kepinginane kanggo omong marang Yunisar kanggo mupu anak. Kristanti omong marang Yunisar yen dheweke kepingin duwe anak pupon. Sarehne Yunisar iku bocah lugu, dadi dheweke ora tanggep yen Kristanti kepingin nduwe anak pupon saka Yunisar.

Ewa semana, Kristanti urung wani blaka marang Yunisar, amarga dheweke durung rembugan klawan garwane. Sejatine Kristanti wis nemokake wayah sing pas kanggo omong marang Yunisar, nanging durung wani ngeculake omongan amarga Dokter Boing durung ngerti lan awèh pasarujukan marang kepinginane Kristanti.

Dokter Boing ora sarujuk klawan kepinginane Kristanti. Dokter Boing nganggep yen tumindak kang kaya mangkono iku nerak wewaler lan uwal saka paugeraning agama. Ewa semana, Kristanti kukuh anggane meska Dokter Boing. Miturut Kristanti, kepinginane iku dudu tumindak ala lan ora bisa diarani selingkuh, amarga Kristanti dhewe wis nglilani lan dheweke uga mangerteni tumindak kasebut. Kaya kajlentreh ing pethikan ngisor.

“Sanajan mutawatiri, sanajan ngambah ing tlatah kang mripil, nerak wewaleran tradisi, nanging aku ikhtiyar ngliwati. Ngati-ati supaya slamet. Slingkuh padha wae karo lakon pegatan. Manut tata cara ngendi wae, tradisi mbiyen, pegatan kuwi ora apik. Nanging critane manungsa ing akhir abad Rong puluh, pegatan kuwi bisa awèh kalodhangan marang laku urip tutuge kang kepenak. Desy, Atiek CB, Camelia, Titiek DJ, sadheret selebriti wis nyontoni. Mbribik tradisi anyar, nrajang wewalere lawas. Ora beda karo bab selingkuh iki! Aku kudu wani nggantha lan mlangkah! Ngrerepa Mas Boing, ngrerepa Yunisar, supaya kekarone paham karo karepku, nglakoni ora kanthi peksan lan ora rumangsa nerak wewaler,” ujar batine Kristanti nyawang petengan. Petenge Bekasi kang kasad mata, ya petenge ati kang arep dilakoni. (Brata, 2007:463-464)

Saka pethikan kasebut bisa dimangerteni yen Kristanti nyoba madhakake selingkuh klawan pegatan sing sakabehe mujudake tumindak ala lan nerak wewaler. Miturut pamawase Kristanti, tumindak ora apik kaya dene pegatan wae saiki wis akeh ditindakake dening para artis. Para artis padha akeh sing pegatan supaya oleh kalodhangan kang luwih gedhe kanggo menakake uripe.

Para artis wis padha mribik tradhisi anyar kang nglumrahake anane pegatan ing urip bebojoan. Mula, Kristanti uga kepenging nyoba nrejang wewaler kanthi cara selingkuh.

Sawise ngupaya kanggo ngerih-erih Yunisar, Kristanti genti ngupaya kanggo ngerih-erih bojone supaya gelem selingkuh klawan Yunisar. Kristanti kepengin bojone mbibiti Yunisar supaya dheweke bisa awèh keturunan kanggo Kristanti lan Dokter Boing. Masiya niate apik amarga dheweke pengin nuruti karepe bojone nduweni anak saka bibite dhewe, nanging kanthi alasan apa wae selingkuh iku nerak etika. Anggone awèh sugesti kaya mangkono iku wis ditindakake Kristanti kaping bola-bali, nanging nganti seprene durung nuduhake asil sing bisa gawe mareme Kristanti. Anggone Kristanti menèhi sugesti marang bojone bisa dideleng ana ing pethikan ngisor iki.

“Kapan-kapan waspadakna ayune Yunisar, Mas. Njenengan bisa lher apa ora.”

“Sst! Kowe ki apa lo?!”

“Jare mau sombong karo istilah normal. Lanang normal. Nyawang Yunisar lher apa ora?”

“Mbuh! Mbuh! Mbuh!” (Brata, 2007:487)

Kristanti menèhi sugesti marang bojone kanthi cara alus. Dokter Boing pancen dhasare ora sarujuk klawan pamikirane Kristanti, mula dheweke ora gelem nindakake apa sing dipengeni Kristanti. Dokter Boing ora wani nggodha Yunisar, apa maneh mancing kahanan lan atine Yunisar supaya gelem diwayuh. Dokter Boing sejatine isih trima marang kahanane Kristanti. Dokter Boing ora tau protes marang Kristanti, apa maneh njaluk anak saka wong liya.

Saking pengine duwe momongan, Kristanti nggunakake maneka warna cara kanggo ngrayu bojone supaya gelem nglakoni kapenginane. Dokter Boing dipeksa kanggo sarujuk klawan kekarepane Kristanti. Kristanti ora preduli yen bojone ora sreg lan ora sarujuk kanggo mbibiti Yunisar. Nalika Kristanti arep omong marang Dokter Boing ngenani rencanane, dheweke nyaluk njanji supaya ora oleh nesu marang apa sing arep diomongake. Babagan iku bisa dideleng saka kahanan wektu lan paraga kang diandharake kanthi analitik kaya pethikan ngisor.

“Emoh yen njenengan nesu. Ayo, mesem dhisik. Adu driji jenthikan, wawuh, hayo! Aja mrengut, Mas. Iki crita komedi, dudu tragedi. Olehe crita lan sing ngrungokake kudu karo gojeg. Karo mesem, ngguyu. Ora mrengut utawa nangis. Ayo, ngguyu dhisik!” (Brata, 2007:488)

Saka pethikan ing ndhuwur bisa dideleng yen Kristanti pancen pinter ngakali bojone, Dokter Boing dijak manja-manjaan luwih dhisik sadurunge dijak omong-omongan. Dokter Boing sing wis sedina utuh kerja lan ngrasa kesel diladeni kanthi apik, banjur diajak mlebu kamar guyon-guyon klawan Kristanti. atine Dokter Boing mbalik bungah lan kesele ilang nalika Kristanti ngglendhot ing dhadhane. Kalodhangan iku digunakake

Kristanti kanthi apik, dheweke ora gelem omong sadurunge Dokter Boing gelem janji supaya ora nesu marang Kristanti sawise Kristanti ngandharake kekarepane.

Sugestine Kristanti kasil ndadekake Dokter Boing janji marang dheweke supaya ora nesu lan gelem ngguyu. Sugesti saka pawongan sing paling cedhak pancen luwih penak diterima tinimbang sugesti saka wong liya sing durung pati dikenal utawa kurang cedhak. Apa maneh sugesti kasebut diwenehake sawise Dokter Boing disenengake atine dening Kristanti, mesthi wae mundhak penak ditrima.

Kristanti banjur ngomong marang Dokter Boing yen dheweke kepengin Dokter Boing mbibiti Yunisar supaya Yunisar bisa awèh momongan. Kanthi cara kaya mangkono iku Kristanti bisa nduwe momongan, Dokter Boing uga bisa ngrasa mareme amarga oleh momongan asil bibitane dhewe. Yunisar ngono isine mung manut, dheweke ora wani mbanggèl marang majikane. Ora merga wedi, nanging amarga dheweke sungkan marang majikane. Wis suwe anggone ngabdi, ora tau dicacat babar pisan, malah dialebana pintere, prigele, wasise, lan tuluse ati. Jlentrehane Kristanti nalika ngalebana Yunisar ing ngarepe Boing bisa dideleng ana ing pethikan ngisor iki.

“Mas, aja nesu sik. Ngene, lo, Mas. Timbang golek anak pupon liya, rak luwih becik anak njenengan dhewe. Ibune Yunisar. Bocah kuwi ayu, lo, Mas. Gek sehat. Pinter.....” (Brata, 2007:489)

Pethikan mau uga nyengkuyung anggone Kristanti ngrayu Boing supaya gelem nyedhaki Yunisar. Kristanti nuduhake kaluwihan kang diduweni Yunisar supaya Boing bisa seneng marang Yunisar. Karepe Dokter Boing, kanggo mikolehi anak sing jelas bibit, bebet, lan bobote ora perlu nggunakake cara sing kaya mangkono iku. Dokter Boing mujudake wong lanang sing setia lan ora thukmis marang wong wadon. Dheweke ngrasa kekarepane Kristanti iku kebangetan lan ala. Dokter Boing ora mungkin wani nggodha Yunisar utawa miwiti rembugan klawan Yunisar, amarga Dokter Boing iku ngajeni banget marang Yunisar. Dokter Boing ora tau nganggep Yunisar minangka pembantu sing drajate sangisore Dokter Boing lan Kristanti, nanging dheweke nganggep Yunisar minangka dulur dhewe kang kudu padha-padha diajeni. Panolake Boing ngenani prakara selingkuh kabukti saka pethikan ing ngisor iki.

“Kris! Kowe ki jan aneh tenan. Sing lanang dikon nyleweng.”

“Ora nyleweng, wong iki karepe becik. Ngapike turun, ngematake birahi paringane Allah. Nyleweng ki rak ana sing digawe susah merga tingkah kang nyebal tatakrama. La iki ora ana sing digawe susah, sing dilarani ati kok.”

“Ning kepriye wae, kuwi isih nerak tatakrama.”

“Tatakramane wong akeh, ning dudu tatakrame wong ora duwe anak kaya awak dhewe, awak dhewe iki ya ora lumrah wong

jejedhoan, wis limang taun ora duwe anak. Perlu nyiptakake tatakrama dhewe. Tatakrama antarane aku, njenengan, lan Yunisar. Lumayan montok lo, Mas, bocahe. Cemolen pipine, ta, mengko rak krasa lher!” (Brata, 2007:516)

Dokter Boing ora gelem nuruti kekarepane Kristanti senadyan dheweke meksa kanggo mbibiti Yunisar. Dokter Boing ora kenut marang tawarane Kristanti. Dheweke ora preduli nalika Kristanti omong yen Yunisar iku ayu, sehat, pinter, lan sapiturute.

Sugesti Rasa Mindher

Yunisar ngalami sugesti saka njero lan saka njaba. Dheweke ora kuwat marang tekanan sing teka saka kanca-kanca ing sakiwa tengene. Tekanan saka kanca-kanca nyebabake anane tekanan saka njero atine Yunisar. Tekanan sing kaya mangkono iku bisu menahi sugesti sing negatif tumrap pamikirane Yunisar, apa maneh kahanan fisike Yunisar pancen kurang sampurna. Babagan iku bisa dideleng saka kahanan wektu lan paraga kang diandharake kanthi analitik kaya pethikan ngisor iki.

“Mboten. Kula mboten bodho. Kalih Jum kula mboten kalah. Kula sedherek kalih pinter-pinter sedaya. Mung kula mboten kiyat nampi pasrawunganipun para kanca tumrap kula. Kanca-kanca sabarakan kula jaler estri sampun sami yang-yangan, namung kula ingkang mboten angsal pasangan jaler. Sajakipun tiyang jaler dereng saged nampi tiyang cacad jasmani kados kula kadidene jodhonipun. Bab menika mboten namung pangraos kula, nanging ugi sampun wongsal-wangsul kula alami lan kula pregoki. Kepregok kanca-kanca jaler pancen nyisihaken kula, ing tingkah, pocapan, lan reraosan. Malah sami wantun terang-terangan ngina cacad kula.” (Brata, 2007:458)

Saka pethikan mau, nuduhake yen Yunisar lan Jumaniar iku mbak ayu adhi sing padha-padha pintere. Kabukti saka carane omong, carane mikir, lan carane srawung marang tangga teparo. Jumaniar bisa sekolah SMA nganti tutuk merga dheweke ora dipoyoki dening kanca-kancane. Beda klawan Yunisar sing ora nutug anggane sekolah SMA merga ora kuwat srawung klawan kanca-kancane. Yunisar sing sikile pengkor iku dipoyoki dening kanca-kancane, utamane kancane sing lanang. Dheweke isin merga durung bisa oleh pasangan, sing liyane wis padha nduwe gandhengan dhewe-dhewe.

Kanca-kanca lanange malah ana sing blak-blakan maido kahanan fisike Yunisar sing pengkor. Kanca-kancane sing lanang padha ora bisa nampa kahanan fisike Yunisar sing pengkor, wong-wong kasebut risih lan ora nrimakake Yunisar dadi kancane, apa maneh dadi sisihane. Mula saka iku kanthi rasa sing kelara-lara Yunisar age-age njaluk metu saka sekolahane lan luwih pilih kerja wae. Nganti pungkasane dheweke ditrima kerja dening kulawarga Dokter Boing ing Kutha Bekasi.

Sugesti Percaya

Sugestine Jum kasil ngowahi pamikirane Pandhu kanggo nglereni panggaweyan haram kasebut.

Emane, niate Pandhu sing apik kasebut kasih dimangerteni dening Engkar. Sipate Pandhu sing isih polos iku bisa diwaca dening Engkar, apa maneh ekspresine Pandhu sing ngetarani banget nalika ketemu klawan wong wadon rok abang ing omahe Engkar. Pandhu uga ora mikir nggunakake jeneng palsu lan KTP palsu nalika diajak kenalan, mula nalika Pandhu arep njupuk KTP asline, dheweke ora duwe alasan sing pas. Babagan iku bisa dideleng saka kahanan lan panggonan paraga kang diandharake kanthi dramatik kaya pethikan ngisor iki.

“Lumayan suwe. Aku wis percaya. Nanging ora ngreti yen dheweke nganggo jeneng lan KTP palsu. Adate yen dheweke ora bisa setor manut wektune, dheweke telepon. Iki kok ora. Barang sing digawa ora akeh. Dudu akehe barang lan utang sing dakgunem. Nanging kok ngilang. Aku rak kuwatir yen nemu alangan. Yen dicekel pulisi. Yen kecekel pulisi muga-muga ora nggawa cathetan omah kene. Aku yakin dheweke ngreti bab iki. Kowe ya ngono, aja sok nyatheh omah kene. Mundhak marahi nyakot-nyakot mrembet kancane. Ngreti, kowe?” (Brata, 2007:475)

Saka pethikan mau cetha yen alasane Pandhu kanggo njupuk KTP saka Engkar kurang masuk akal lan kurang bisa gawe Engkar yakin. Pandhu omong yen dheweke arep ngurus SIM, nanging nalika SIM sing lawas dijuluk malah ora diwehne Engkar. Carane Pandhu ngomong uga ora nuduhake yen dheweke bakal mbalik maneh kanggo kulakan narkoba. Cara-carane Pandhu kanggo ucul pancen isih polos banget, dene Engkar sing wis kulina srawung klawan para pengedar mesthine gampang wae mangerteni pamikirane Pandhu.

Engkar sejatine wis ngelingake yen para anggota ora oleh nyimpen alamat Engkar lan kudu ninggal KTP utawa tandha pangenal apa wae ing omahe Engkar. Engkar njanjeni yen anggotane ketangkep, para panggedhe sing uga melu mbaureksa ing bisnis narkoba bisa ngrewangi anggotane supaya bebas saka pakunjaran.

Ngerti yen diwenehi sasmita kaya mangkono iku Pandhu banjur meneng klakep. Dheweke eling yen aturan ing pakumpulan iki pancen ora ngolehi anggotane takon-takonan, omong-omongan, lan kenal antarane siji lan liyane. Pandhu pancen durung kulina klawan aturan kang kaya mangkono iku. Pandhu isih nggumun marang tingkah lakune wong wedok rok abang ing ngarepe iku. Aturan-aturan kang kaya mangkono iku nduweni tujuwan supaya yen salah siji anggotane ana sing ketangkep polisi, ora mrembet lan nggawa-nggawa anggota liyane, apa maneh nganti nggawa pentholane. Bab kang kaya mangkana dijlentrehake dening Engkar kaya kuthipan ing ngisor iki.

“Kowe aman yen KTP-mu ora katut kecekel pulisi. Merga yen kecekel polisi, Pak Komandhan mesthi gemregah nulungi kowe. Pak Komandhan kuwi luwih kuwasa katimbang pulisi, dak kandhani!” (Brata, 2007:482)

Semana uga klawan KTP sing ditinggal ing omahe Engkar. KTP kasebut ditinggal ing omahe Engkar kanthi tujuwan supaya yen anggotane ketangkep polisi, bisa dislametake utawa dibebasake dening Pak Komandhan. Yen dideleng saka mobile lan potone sing nggunakake baret abang kasebut, Engkar ketarane salah sawijining pensiunan Tentara. Mula ora nggumun yen dheweke kenal klawan para komandhan ing sakiwa tengene dhaerah kono.

Umume, pancen para pulisi lan aparat negara liyane nduweni kuwajiban kanggo mbrantas narkoba lan narkotika. Ewa semana, ing jaman saiki akeh para aparat negara kang melu dadi bandhar narkoba lan malah ndekengi anane narkoba lan narkotika. Ngerti anane bathi sing akeh, para aparat negara iku ore preduli maneh marang kuwajiban lan tata aturan sing ana. Sugesti supaya Meneng

Nalika Yanti mlebu ing omahe Engkar, dheweke ora gelem nyapa Pandhu senadyan Yanti wis tau ketemu Pandhu ing njero Kwasi. Sawise dimanggakake dening Engkar, Yanti langsung mblunus mlebu omah lan lungguh ing kursi. Beda banget klawan sipate Yanti nalika ing njero kwasi sing grapyak, semanak, sumeh, lan kemayu. Yanti sing ana ing omahe Engkar dadi wong wadon sing angkuh, mbesengut, judhes, lan ora semanak babar pisan. Babagan iku bisa dideleng saka kahanan wektu lan paraga kang diandharake kanthi analitik kaya pethikan ing ngisor iki.

Pandhu ora kuwat ngempet gumun, gage nyapa, nanging lirih, “Kowe rak...!” Meneng. Ora nutugake guneme. Merga Si Rok Abang mandeng mencereng! Landhep. Sasmita supaya Pandhu meneng. Apa sajak nesu digodha dening wong lanang ndhugal?” (Brata, 2007:477)

Saka pethikan mau cetha yen Pandhu wedi arep cluluk dhisik lan takon-takon marang wong wadon rok abang ing sandhinge kasebut. Dheweke wedi yen arep takon dhisik, nanging yen ora takon Pandhu uga wegah yen diarani wong lanang sing enggak lan ora semanak. Pungkasane Pandhu nekad takon marang wong wadon ing ngarepe iku kanthi swara lirih lan rasa nggumun. Durung sampe Pandhu takon marang wong wedok kasebut ujug-ujug wong wedok sing ing ngarepe iku mandeng Pandhu kanthi mata mencereng, sajak ora seneng yen Pandhu takon-takon. Pandhu wedi arep takon, samare dikira wong lanang sing ndhugal lan seneng nggodhani wong wadon. Sejatine, sikape Yanti iku mujudake sasmita supaya Pandhu ora mbacutake pitakone maneh masiya wis tau kenal sadurunge.

Sugesti Aweh Semangat

Dokter Boing nyoba kanggo nyemangati Jumaniar kang lagi loyo merga ditinggal bojone kanggo salawase. Minangka wong lanang, Dokter Boing rumangsa nduweni kuwajiban kanggo ngguyoni Jumaniar supaya ora terus-terusan sedhah ing gelem polah kanggo golek sisik melik ngenani patine Pandhu. Jum pancen lagi butuh semangat lan kanca sing gelem nglipur lelara ing atine. Saliyane Yunisar, Jum pancen ora nduwe dulur maneh ing Kutha Bekasi, dadi ora kliru yen Dokter Boing lan Kristanti aweh pitulungan lan sumbang sih ing

babagan moral lan materi. Babagan iku bisa dideleng saka kahanan wektu lan paraga kang diandharake kanthi analitik kaya pethikan ngisor iki.

“Aku ora kandha sing nembak pulisi. Mung precaya sing nembak deksiya, atine kejem. Merga kurban ora nglawan. Bisa uga ora ngreti yen arep ditembak. Kuwi ora adil, kaya kandhamu mau. Mula aku setuju, kowe kudu nuntut keadilan. Aja mung sesambat, nanging grengsengna karepmu golek keadilan. Golekana sapa sing nembak kuwi, sing atine deksiya kuwi. Kuwatna atimu. Tangis thok, ora bakal mulihake keadilan.” (Brata, 2007:510)

Saka pethikan ing ndhuwur bisa dideleng yen Jumaniar lara ati amarga bojone sing ora nggawa senjata apa-apa lan nglawan babar pisan nalika iku diperjayani kanthi cara sing kejem. Lara atine Jum iku kudu kawales, nanging dheweke ora ngerti cara kanggo males patine Pandhu lan lara atine kasebut. Kanthi welas asih, Dokter Boing ngobori atine Jum supaya dheweke bisa age-age oncat saka lara ati lan tangis kang tanpa guna kasebut. Dokter Boing ngandhani Jumaniar supaya dheweke gelem uwal saka rasa sedhah lan wiwit golek-golek informasi ngenani patine Pandhu.

Saiki sing dibutuhake Jum yaiku pawongan sing bisa aweh semangat marang dheweke. Supaya Jumaniar bisa njedhul maneh semangate, Dokter Boing aweh pitutur lan panguwat supaya Jum ora nglokro lan atine kepangan emosi. Upayane Dokter Boing iku pungkasan nuduhake asil kang nyenengake. Sithik mbaka sithik Jum gelem semangat lan tangi saka rasa sedhah ing atine. Babagan iku bisa dideleng saka kahanan wektu lan paraga kang diandharake kanthi analitik kaya pethikan ngisor iki.

Dokter Boing saya kukuh pangekepe, nglawani awak wadon kang saya lemes. “Kuwatna atimu, Jeng. Aja kokturuti emosimu. Aja kebandhang gage pasrah. Bojomu ora bisa bali urip, ora bisa mbelani dhiiri. Kuwatna atimu. Ayo golekno pengadilan. Kowe sing isih urip, sing isih bisa ikhtiyar. Aja nangis maneh. Usapen eluhmu. Tuntunen kang kokrasa ora adil kuwi!” bisik-bisik Boing ing kupinge Jum. Wong wadon iki ora mung perlu pengayoman, nanging kudu diububi semangate supaya ora ringkih atine.” (Brata, 2007:510)

Saben-saben Jum nangis, Dokter Boing age-age wae ngekep Jum sing awake lemes. Boing kuwatir yen Jum bakal tiba, Dokter Boing uga kuwatir yen Jum ora bisa nguwatake atinene lan malah nglokro. Dokter Boing meksa kanthi cara alus supaya Jum ora nuruti emosine lan ora pasrah marang kahanan. Jum kudu bisa ngendhalekake emosine lan ngupaya kanggo golek keadilan ngenani patine Pandhu. kabeh iku ditindakake supaya sing merjaya Pandhu iku bisa ketangkep polisi lan oleh walesan sing sapaadhan

Rasa Simpati para Paraga sajrone novel Bekasi Remeng-Remeng anggitané Suparto Brata.

Simpati luwih nengeneke rasa pangrasa, pamikiran lan kepenginane wong liya. Ewa seman, amarga nengeneke rasa pangrasa, akeh sing menehi pambiji kanthi cara *subyektif*. Pambiji kang asipat *subjektif* kasebut bisa nuwuhake rasa kaya deneapa sing ditindakake lan dirasakake wong liya. Simpati umume dirasakake marang kanca, tangga teparo, lan kanca kerja. Sawijining pawongan ngrasakake simpati marang wong liya amarga sikap, wibawa, prejanan, utawa tingkah lakune. Tuladhane, ngucapake sugeng ambal warsa ing marang kanca raket, iku mujudake rasa simpati.

Simpati yaiku sawijining proses nalika sawijining pawongan ngrasa seneng marang wong liya lan nggatekake wong kasebut. Rasa simpati kasebut ana amarga kepengin nggatekake wong liya kanggo mangerteni rasa pangrasane utawa aweh kawigaten marang wong kasebut. Tinimbang kaloro proses interaksi sosial sadurunge, simpati kalebu salah sawijining proses kang mlakune alon, nanging daya pangaribawane simpati luwih suwi lan jero. Supaya simpati bisa terus lumaku, dibutuhake anane rasa gelem mangerteni antara siji lan liyane.

Simpati Rasa Sedhih

Simpati rasa sedhih sajroning novel *Bekasi Remeng-Remeng* iki dituduhake dening Jumaniar marang garwane yaiku Pandhu. Jumaniar lan Pandhu wis omah-omah ana telung taunan. Kekarone padha-padha nuduhake rasa simpatine kang terus lumaku, amarga gelem mangerteni antarane siji lan liyane. Mbangun bale somah pancen ora gampang, kudu ana rasa gelem mangerteni antarane siji lan liyane, kudu ana rasa ngalah, lan sabar kanggo nrima kahanan.

Jumaniar wis manteb mbangun bale somah klawan Pandhu, saengga nduweni rasa nrima lan sabar kanggo ngadhepi kahanan kang ora kepenak. Rasa nrimane Jum bisa kabukti ing sawijining kahanan, yaiku nalika Pandhu ditereni saka panggawean dadi guru SMP amarga manut penyelidhikan, ijasah sarjana IKIP “Adiguna” Jogjakarta kuwi asal. Asli nanging palsu. Babagan iku bisa dideleng saka kahanan wektu lan paraga kang diandharake kanthi analitik kaya pethikan ngisor iki.

“La apa bener ijazahmu asal, Mas?” Oo, Jum ora wani takon mengkono nalika kuwi. Dheweke mung melu nangis mbengengeng. Atine gela lan panas, melu kemropok nanging iya ora bisa candhak gawe apa-apa. Cuwa lane man, panguripan rumah tangga kang katone arep tracak-tracak munggah, saiki bakal sempal.....(Brata, 2007:435)

Pethikan ing ndhuwur nuduhake yen Jumaniar kaget, ora dinyana ora disangka ijasah bojone iku ijazah asal. Jum ora ngira yen bojone sing polos lan lugu iku wani tuku ijazah asal. Rasa simpatine Jum gedhe, dheweke bisa ngrasakake apa sing dirasakake bojone. Pandhu lara ati amarga kelangan panggaweyane, sumber panguripane. Dheweke luwih lara ati maneh nalika bojone ngerti yen wong lanang sing disubya-subya iku amung nduweni ijazah asal, lan saiki ora kena digunakake maneh. Jum bisa mangerteni rasa kuciwane

Pandhu, jum uga ngrasakake lara ati kaya Pandhu. Dheweke kepengin takon marang Pandhu ngenani prekara kasebut, nanging Jum ora tega ndeleng wajah Pandhu.

Pranyatan, sing nduwe rasa simpati sing gedhe iku ora mung Jumaniar, mbak ayune uga nduweni rasa sing gedhe tumrap sapa padha-padha utamane marang nasibe kaum wanita jaman saiki. Yunisar rumangsa dadi wong wadon kang wis kerep dilarani dening wong lanang amarga kahanan fisike. Mula saka iku dheweke bisa ngrasakake rasane dadi wong wadon sing uga dilarani dening wong lanang. Ora mung wong kang nduweni ciri thok sing kelaran dening wong lanang, wong wadon sing ayu lan tanpa cacat uga bisa dilarani gara-gara rasa kurang waspadane. Babagan iku bisa dideleng saka kahanan wektu lan paraga kang diandharake kanthi analitik kaya pethikan ngisor iki.

“La enggih nyatane ngoten, kok. Wong wedok tansah dikalahke. Cobi yen tiyang sami sirsiran, ngumbar hawa nafsu, sing kebacut meteng rak wong wedok. Sing isin wong wedok. Sing lanang enak wae, ilang nafsune, lunga plencing ilang tilase! Ora perlu isin nerusake urip ing ndonya. Bareng sing wedok? Salawase sisane urip nandhang wirang!” (Brata, 2007:448)

Pethikan ing ndhuwur nyengkuyung pamikire Yunisar yen wong wadon jaman saiki akeh sing kebacut anggone nggunakake kebebasan lan ngumbar nafsu. Kamangka yen wong wadon ora bisa ngendhalekake hawa nafsu lan pikirane dheweke mesthi bakal rugi. Kaya kang dialami dening wong wadon ing jaman-jaman saiki, akeh sing padha bingung nalika dheweke ngandhut sadurunge rabi. Nalika seneng-seneng klawan wong lanang, para wong wadon lali yen tatu sing bakal ditanggung iku ora bisa ilang salawase. Beda klawan wong lanang sing ora kataton senadyan dheweke nindakake saresmi makaping-kaping klawan wong wadon.

Rasa simpatine Yunisar sing gedhe iku nuntun dheweke kanggo ngati-ati anggone sesrawungan klawan wong lanang. Saliyane Yunisar wedi marang cacat fisike sing ora bisa ditrima wong lanang, dheweke uga wedi marang klakuwane wong lanang jaman saiki sing sawiyak-wiyak lan ora bisa ngregani marang wong wadon. Sejatine Yunisar iku wong wadon sing ayu, pinter, lan kritis, nanging kahanan fisike nyebabake dheweke kelangan rasa percaya dhiri.

Rasa simpatine Dokter Boing marang Jumaniar pancen gedhe banget. Nalika Jum nangis njelih-njelih, dheweke age-age tanggep sasmita banjur langsung ndhekep Jum lan dipapakake ing dhadhane. Jum sing sumendhen ing dhadhane Dokter Boing kasebut tanpa rasa mangu-mangu nguntabake rasa sedhihe amarga kelangan wong kang ditresnani lan dadi pemimpin kaluwargane. Dokter Boing amung bisa ngrewangi Jum kanthi sabar nganti pikiran lan atine bisa seleh anggone nrima kasunyatan. Babagan iku bisa dideleng saka kahanan wektu lan paraga kang diandharake kanthi analitik kaya pethikan ngisor iki.

Dokter Boing gage nyandhak Jum, dirangkul, dhadhane dipasangake kanggo sumelehe raine Jum. Ditogake Jum mingseg-mingseg mengkono. Dheweke rumangsa nduwe kuwajiban nglipur wong wadon kang lagi nandang kasangsaran. Uga ngrasakake kesedhihan sing disandhang Jum. Rambute Jum sing ketel, luruh, dielus-elus kanthi trenyuhing ati. Lembut banget rambut kuwi, kaya lembut atine sing duwe.” (Brata, 2007:509)

Pethikan ing ndhuwur nuduhake rasa simpatine Dokter Boing marang Jum nalika ing rumah sakit. Dokter Boing rumangsa nduwe kuwajiban kanggo nglipur pasien, utamane yen pasien wong wedok sing kulawargane wis cedhak klawan kulawargane Dokter Boing. Dokter Boing bisa ngrasakake sedhih kang dirasakake Jum, masiya dheweke wong lanang kang durung nate kelangan wong kang ditresnani. Wujud simpatine Dokter Boing iku ditindakake kanthi sadhar, dheweke gage nyandhak lan ngrangkul Jum. Tumindak rangkulan kasebut kanthi dhasar manusiawi ora amarga pikiran ala utawa nafsu wong lanang klawan wong wadon.

Jum durung bisa mikir kanggo tumindak rena-rena, sing dirasakake mung rasa kelangan lan sedhih amarga ditinggal salawase dening bojone. Jum kelingan nalika Pandhu mangkat kerja sore-sore, bareng klawan angslupe srengenge, dheweke katon gagah lan nggatheng nalika metu saka omah. Jum kelingan nalika bojone menahi sun-sunan ing pipi, tandha tresnane sing wis suwi ora diuntabake amarga bingung mikir butuh. Sasuwene mbangun bale somah, Pandhu pancen kalebu wong sing romantis lan sabar marang bojone. Pandhu tansah njaga rasa romantis lan katresnan antarane dheweke lan Jumaniar, nanging kabeh beda sawise Pandhu dipecat saka panggaweyane. Akeh prekara sing teka, ya prekara kanggo kabutuhan urip, ya angele golek panggaweyan lan prekara liyane sing ujug-ujug teka. Akehe perkara iku ndadekake Pandhu lali marang pakulinane kang nyenengake lan lembut marang sisihane.

Wiwit ngurusi kunarpane Pandhu kae sejatine Dokter Boing wis kesengsem marang kapinteran lan kapolosane Jum. Rasa simpatine Dokter Boing marang Jumaniar luwih saka mung Dokter marang pasien. Anggone mbantu Jumaniar ditindakake nganti sasembarange. Nalika Jum butuh panggon kanggo nguda rasa ngenani kasedhihane, Dokter Boing gelem sumadya kanggo ngrungokake panguda rasane Jum. Saiki genti Dokter Boing sing kepengin nyuntak rasa pangrasane, rasa sedhihe amarga kelangan bojo kinasihne Kristanti. Babagan iku bisa dideleng saka kahanan wektu lan paraga kang diandharake kanthi analitik kaya pethikan ngisor iki.

Diparani Boing sing arep ngandharake melu bela sungkawane, Jum ngacungake tangane, ngajak salaman. Mripate wis kaca-kaca, uga ngucapake bela sungkawa. (Brata, 2007:543)

“Wis, wis, Mas Boing. Ikhtifar, Mas. Ikhtifar! Sabar! Ora ana sing kudu disalahake. Kabeh mau kersane Allah. Njenengan kudu

nampa,” Jum kaget dirangkul lan dikekep dening Dokter Boing. Nanging kagete ati bisa gage kaasorake dening sifat pangayome. Gage ngerti apa sing kudu katindakake. Ngelipur Boing, wong lanang kang nagis, kang kebingungan. Sanajan Jum dhewe isih kisruh atine marga kelangan anak, nanging ditubruk wong lanang kang mbutuhake tumpahan pangrasa, Jum terus njenggirat dadi pangayom, dadi wong sing isih dibutuhake ing liyan. Jum kudu tanggap ing galih. (Brata, 2007:544)

Nalika Jumaniar ngelungake tangane kanggo nuduhake rasa bela sungkawa, Dokter Boing malah nggapyuk lan ngrangkul Jumaniar. Anggone kepengin sesambat mung karo Jumaniar, amung dheweke sing kepengin dijak andum pangrasa sedhih. Jum sing wis tau ngalami rasane kelangan ngerti rasa pangrasa sing dialami dening Dokter Boing. Kanthi sabar Jum ngancani Dokter Boing nangis sesenggukan, Jum dhewe uga kelingan marang Pandhu sing wis ninggalake dheweke malah saiki Jum uga kelangan anake. Kekarone padha-padha ngrasakake kasangsaran kelangan.

Apa sing dirasakae dening Dokter Boing tau dirasakake dening Jumaniar, mula dheweke ngerti carane ngedhem-edhem atine Dokter Boing lan menahi semangat marang Dokter Boing. Senadyan lanang, Dokter Boing ora beda klawan wong wadon anggone nandang lara lan nguntabake rasa, dheweke nangis sesenggukan kaya dene Jumaniar.

Sasuwene patang taun mbangun bale somah, durung tau Dokter Boing pisah klawan bojone barang sedina. Ing dina kasebut, Dokter Boing ujug-ujug kudu nrima kasunyatan yen Kristanti bakal ilang salawase saka uripe. Kasunyatan kang abot banget kanggo diadhepi dening Dokter Boing kang nduweni katresnan sing gedhe marang Kristanti. Dokter Boing luwih getun maneh nalika eling yen Kristanti mati nggawa niat sing ala, yaiku ngerih-erih bojone supaya gelem mbibiti Yunisar, utawa selingkuh klawan Yunisar.

Simpati Rasa Kuwatir

Sawise kelangan panggawean dadi guru Pandhu nindakake panggawean kang mutawatiri. Pandhu adol barang haram narkoba. Jum kuwatir marang resiko kang ditanggung bojone, amarga panggawean iku nerak ukum lan ngrusak generasi anom. Rasa kuwatire Jum kabukti saka pethikan ing ngisor iki.

“Nanging panggawean ngono kuwi mutawatiri, Mas. Penggawean cidra, ora asayuk karo niyate bangsa. Yen kowe mengko kecekel pulisi, kepriye? Gek, Mas, kuwi rak ngracuni bangsa, ngrusak generasi anom!” (Brata, 2007:428)

Pethikan ing ndhuwur nuduhake rasa kuwatire Jum marang kaslametane bojone. Penggawean kang ditindakake dening Pandhu iku panggawean kang mbebayani. Jum wedi yen mengko Pandhu kecekel pulisi, urusane bakal luwih jeruh. Saliyane nerak ukum barang kang didol dening Pandhu kuwi barang kang ngrusak generasi anom. Pandhu dhewe duwe anak kang isih cilik,

kepriye rasane yen mengko anake ditawani barang kaya mangkana dening wong liya. Wong urip iki kudu percaya marang ukum karma sapa kang nandur kabecikan, mengko bakal panen kabecikan uga swalike yen nandur kadurjanan bakal panen kadurjanan.

Saliyane prakara ana ing kaluwargane Jumaniar, swalike kahanan ing kaluwarga majikane Yunisar. Yunisar pancen cocok klawan majikan wedoke, senadyan wong sugih, ayu, lan pinter, Kristanti nduwe rasa simpati kang gedhe tumrap sapadha-padha. Kabukti saka carane nguntabake rasa nalika Yunisar crita ngenani Pandhu sing durung oleh panggaweyan sawise dipecat. Wajahe ora bisa ngapusi yen Kristanti kuwatir marang kahanan kaluwargane Pandhu. Kristanti ora bisa mbayangake kaya ngapa bingunge Pandhu kanggo nyukupi butuhe kulawargane. Babagan iku bisa dideleng saka kahanan wektu lan paraga kang diandharake kanthi analitik kaya pethikan ngisor iki.

“Nganti seprene durung oleh gawean? La trus, sing dienggo urip apa?”

“Kirang terang, pun angsal damelan napa dereng.....(Brata, 2007: 446)

Saka pethikan mau nuduhake yen Kristanti nlesih-nlesih kepriye kok Pandhu bisa dipecat saka panggaweyane, sajak kuwatir lan kepengin mbantu. Senadyan kulawarga dokter Boing iku kulawarga sugih, nanging ora pambeg lan seneng maido marang wong ora nduwe kaya Yunisar lan kulawargane Pandhu. Rasa simpatine gedhe, ngajeni banget marang sapadha-padha, ora mbedak-mbedakake, lan kalebu kulawarga sing dermawan, ora eman kanggo tulung tinulung ing babagan materi. Jaman saiki, arang banget majikan sing nduwe rasa pangrasa kaya mangkono iku. Anggone ngajeni marang sapadha-padha iku nyebabake Yunisar wani guyon lan gegojekan klawan Kristanti kaya kancane dhewe.

Simpaty rasa kuwatir uga dituduhake dening Yunisar lan Kristanti marang Jumaniar nalika Jum pamit arep nyilidhiki tiwase Pandhu. Kekarepane Jum kang gedhe kanggo nuntun keadhilan ndadekake Jum wong wadon kang wani masiya dheweke ngreti bebaya ing ngarepe. Jum nlisik ing papan tiwase Pandhu ora kanthi Gagin, mula anake kuwi dititipake ing Yunisar lan arep pamit budhal menyang Rawalumbu. Yunisar kuwatir banget marang kekarepane Jum kang arep menyang Rawalumbu. Babagan iku bisa dideleng saka kahanan wektu lan paraga kang diandharake kanthi analitik kaya pethikan ngisor iki.

“La kowe wong durung ngerti, kuwi mengko apa ora drawasi tumrapmu? Wong Dhik Pandhu wae nemoni wong kuwi, terus tiwas. La apa maneh kuwi wong wedok, apa ora saya gampang ngrampungki kowe? Kandhamu wingi Dhik Pandhu rak dagang narkoba? Wong-wong narkoba pancen kejem-kejem. Sing ngati-ati, lo.” (Brata, 2007:522)

“Sing ngati-ati, ya, Jum. Kowe mlebu menyang susuhe ula kobra,” wanti-wantine Yunisar. (Brata, 2007:523)

Pethikan ing ndhuwur nuduhake kepriye rasa kuwatire Yunisar marang adhike kang arep nyilidhiki sebab tiwase Pandhu. Sadurunge tiwas Pandhu pamit arep menyang Rawalumbu kanggo mungkasi profesine dadi pengedhar narkoba mula ing pamikire Jum wong kang mateni Pandhu kuwi yen ora Pulisi ya Engkar kang dianggit dadi pimpinan sindikat Bandar narkoba. Babagan kang dikuwatiri dening Yunisar yaiku prekara pawongan kang dadi sindikat kuwi kejem-kejem, kabukti Pandhu bisa dipungkasi kanthi kejem. Yunisar kuwatir mengko yen gagal nganti ketemon anggone Jum nyilidhiki uga bisa dipungkasi. Apa maneh Jum kuwi wong wadon, cara fisik wong lanang luwih menang katimbang wong wadon. Pesene Yunisar marang Jumaniar ngelingake yen dheweke mlebu menyang susuhe ula kobra mula kudu ngati-ati.

Kristanti uga melu kuwatir marang pamite Jum masiya dheweke dudu sapa-sapane, nanging wiwit kahanan kuwi kekarone saiki kaya dene dulur raket. Rasa kuwatire Kristanti bisa dideleng saka kahanan kang diandharake kanthi analitik kaya pethikan ing ngisor iki.

“Kok ndadak ngono barang. Dhik Jum ki apa arep bela pati?” Ujare Kristanti melu krungu karepe Jum. Dheweke durung pegat ndolani Gagin. Isih kangen banget. (Brata, 2007:522)

Pethikan mau nuduhake yen Kristanti uga melu kuwatir marang kaslametane Jum. Tumindak kaya mangkana kudune wis dipikir mateng-mateng uga kudu ana rewange. Kristanti kang padha-padha dadi wong wadon wedi yen nganti mlebu ing lingkungan sindikat kejem kaya mangkana. Dheweke menggag budhale Jum menyang Rawalumbu kanthi sasmita tembung bela pati. Krentege Jum luwih gedhe nganti rasa kuwatir iku ora dipikare. Kristanti among bisa paring pambiyantu njaga Gagin nalika Jum metu menyang Rawalumbu

Simpaty Rasa Prehatin

Gambaran simpaty rasa prehatin sajroning novel iki dituduhake dening paraga Jumaniar marang Pandhu nalika bojone kuwi kangelan golek panggawean. Jum among bisa melu nangis mbrengengeng ngerti kasunyatan sing ora salaras klawan karepe. Atine gela, lan panas krungu kabar sing ora kepenak. Kabar iku ngenani panggaweane bojo dadi pengedar narkoba. Rasa prehatine Jum dituduhake saka kepenginane obah golek panggawean supaya bojone bisa ninggalake panggawean kang mbebayani iku. Jum kepengin bisa ngenthengake pikirane Pandhu, nanging Jum bingung apa kang kudu ditindakake. Kekarepane Jum kaya mangkana diandharake marang Pandhu kaya pethikan ing ngisor iki.

“Ya, ya...! Ya, anu, ben, golek sandhang pangan kaya wingen-wingenane. Aku dak nerusake golek cucian lan setrikan kaya wingi uni. Oleh sithik lan rekasa ya wis ben, nanging slamet, halal, ora nerak ukum.”

“Wis, ta, Mas, yen kowe ora bisa nemu gawean, dak aku sing nyambut gawe. Dak nglamar dadi pelayan toko, buruh pabrik, rak bisa. Wong aku ya duwe ijasah SMA, rak ya kena dienggo golek kang luwih becik katimbang buruh pabrik biyasa sing weton SD. Mung

Gagin emongen. Cah umur samono ora bisa yen ora ditunggoni wong tuwo” (Brata, 2007:426)

Pethikan ing ndhuwur nuduhake rasa simpatine Jum kang gedhe marang Pandhu lan kaluwargane supaya kabutahe saben dina bisa cukup. Jum ora kabotan yen dheweke kudu nyambut gawe. Dheweke percaya bakal nemu gawean kang halal masiya ijasah mung ijasah SMA. Jum wong wadon kang ulet lan pinter. Dheweke ora mung njagakake kringete wong lanang kanggo nyukupi kabutuhan, nanging kekarepane Jum kang kaya mangkana ora disarujuki dening Pandhu. Pandhu menggak Jum golek gawean amarga dheweke ora sarujuk yen wong wadon ubet nyambut gawe nanging sing lanang nganggur. Babagan iku bisa dideleng saka kahanan wektu lan paraga kang diandharake kanthi analitik kaya pethikan ngisor iki.

“Dadi pelayan toko, buruh pabrik, pira bayare? Apa cukup? Mangka kabutuhan kita ora sethithik. Durung lungamu saka ngomah, lan aku kudu momong Gagin. Rumah tangga apa ngene iki?! Sing lanang nganggur, momong, sing wadon sing ubet nyambut gawe ninggalake omah saben dina!” (Brata, 2007:426)

Pethikan ing ndhuwur nuduhake yen Pandhu ora bisa nampa rasa simpatine Jum kang diwujudake kanthi nyata, yaiku pengen nyambut gawe kanggo ngrewangi Pandhu golek dhuwit. Sepisanan alesan kang diandharake dening Pandhu yaiku amarga prakara bayarane kang sithik, alesan kalorone Pandhu ora gelem momong Gagin. Pandhu ora gelem kalah klawan Jum, dheweke ngrumangsani dadi wong lanang kang kudune ubet ning njaba golek dhuwit ora malah ning omah momong. Gagin kudune dimong dening Jum.

Rasa simpati nganthi tuwuh rasa prehatin uga ditindakake dening Kristanti marang Jumaniar kanggo ngurusi kunarpane Pandhu. Kristanti lan Dokter Boing pancen apik atine, tulus, lan ora mbedakake marang sapa-dha-padha. Kristanti ngidini Yunisar kanggo ngewangi Jumaniar ngurus kunarpane Pandhu nganti seminggu. Ora mung iku, Kristanti lan Dokter Boing uga menehi bantuan moril lan materi marang Jumaniar lan Yunisar supaya Jum ora kangelan. Kaluwarga Dokter Boing wis nganggép Yunisar lan Jumaniar minangka dulure dhewe. Babagan iku bisa dideleng saka kahanan wektu lan paraga kang diandharake kanthi analitik kaya pethikan ngisor iki.

Sawise nganakake ucapara climen, mesin ambulans distarter, Jum lan Yunisar pamit marang Kristanti lan Boing. Kristanti nalika salaman karo Yunisar trenyuh atine, ora mung salaman tangan, nanging Kristanti uga ngrangkul lan ngaras pipine pembantune. Dikekep kep tenan kae. Bareng salaman karo Jum. Wong iki sing jan kepaten bojone, Kristanti uga banjur ngekep lan ngarasi pipi. Wadon-wadon kuwi sajroning sedina mau wis dadi keluarga kang rumaket.”(Brata, 2007:514)

Nalika Kristanti salaman klawan Yunisar, atine trenyuh ngerti rewange kudu kepontang-panting melu ngurusi adhi ipene. Yunisar dirangkul, diaras pipine kanthi kebak rasa welas, jawane ora tega yen nyawang rewange nandang sengsara. Semana uga nalika nyalami Jumaniar, senadyan isih sedhela anggane ketemuan, nanging Kristanti uga wis akrab lan semanak marang Jum. Kristanti uga ngekep lan ngarasi pipine Jum kaya sing ditindakake marang Yunisar. Kristanti trenyuh marang kahanane Jum sing ditinggal mati bojone. Sawise iku Jum mesthi bakal ngadhepi apa-apa dhewe, ora ana ewange kaya nalika Pandhu isih ana.

Tekade Dokter Boing lan Kristanti kanggo nulungi Yunisar lan Jumaniar pancen gedhe. Kabukti saka tuluse manah lan kuwate niat kanggo tulung tinulung, Kristanti mrenggik-mrenggik njaluk tulung marang bojone supaya gelem nulungi Yunisar lan Jumaniar. Kristanti wedi yen Dokter Boing ora gelem awèh pitulungan kanthi ikhlas marang Yun lan Jum, pranyata pamikirane Kristanti iku salah. Dokter Boing gelam awèh pitulungan marang Yun lan Jum kanthi tenanan. Jum lan Yunisar dianggép kaya sedulur dhewe, apa kebutuhane dicukupi, kebutuhan moral lan kebutuhan materi. Kristanti ngerti kudu tumindak piye kanggo nyenengake wong liya supaya ngurangi bebane wong sing ditulungi, kaya cuplikan ing ngisor iki. Babagan iku bisa dideleng saka kahanan wektu lan paraga kang diandharake kanthi analitik kaya pethikan ngisor iki.

“Mas! Kudu koktulung, Mas! Kudu koktulung!” Kristanti mapagake wetune bojone kanthi semangat makantar-kantar. “Ya wragade, ya kalonggaran wektune! Iki rak Yunisar kudu melu ngeterake jenazah menyang Wedi. Lan kuwi prelu wragad. Lilanana cuti embuh pirang dina. Lan kowe ya kudu mbantu resike brangkate layon. Ya, Mas? Yun ben telepon menyang keluargane ing Wedi, mulih ngeterake jenazah.”(Brata, 2007:511)

Pethikan ing ndhuwur nuduhake kanthi gamblang tekade Kristanti kanggo mbantu Jum lan Yunisar gedhe banget, dheweke ngerih-erih bojone kanggo nyukupi kebutuhane Jum lan Yun supaya kunarpane Pandhu bisa age-age dikubur. Prakara kaya mangkana sing diurusi akeh banget, ora mung wragad kang dibutuhake uga kalonggaran wektu mula Kristanti uga njaluk tulung marang bojone supaya cuti kanggo melu ngeterake jenasahe menyang Wedi.

Dokter Boing ora kabotan ngiyani panjaluke bojone. Carane kulawarga Dokter Boing awèh kawigaten lan pitulungan pancen beda, pitulungan sing diwenehne marang Jum iki beda amarga Yunisar wis dianggép kulawargane Dokter Boing dhewe. Babagan iku bisa dideleng saka kahanan wektu lan paraga kang diandharake kaya pethikan ngisor iki.

“Mengko dak bantu. Apa ta, sing dibutuhke? Rak ngrumat kunarpa kuwi, didusi lan dibungkus pisan. Terus nyewa ambulans menyang ndesamu. Kabeh rumah sakit wis sumediya. Mengko aku sing nanggung.”(Brata, 2007:508)

Pethikan ing ndhuwur nuduhake yen Dokter Boing gelem nulung Jum kanggo ngrumat kunarpane Pandhu. Dokter Boing gelem nanggung sakabehe biaya rumah sakit lan ngeterake kunarpa teka desa Wedi. Dokter Boing mesakne marang unisar lan Jumaniar, wong wadon loro sing ngurusi apa-apa mung wong loro lan ora ana kanca lanange. Dulure Jum sing ana ing Bekasi ya mung Yunisar wae, nanging ing dina iki dulure Jum tambah loro, yaiku Dokter Boing lan Kristanti. Kekarone gemati banget marang Jum lan Yunisar, anggone kepengin ngrewangi Jum ditindakake kanthi apik lan tenanan nganti beres sasembarange. Jum lan Yunisar ngrasa bungah banget amarga ana wong sugih sing atine apik lan semanak klawan dheweke lan Yunisar. Jum lan Yunisar bingung, kepriye carane mbales pitulungane Dokter Boing lan Kristanti.

Dokter Boing uga sabar nunggoni Jum ringkes-ringkes sadurunge budhal menyang Wedi, yen dudu wong apik ora bakal gelem repot-repot kaya mangkana. Babagan iku bisa dideleng saka kahanan wektu lan paraga kang diandharake kanthi analitik kaya pethikan ngisor iki.

Boing uga sabar ngenteni Jum ringkes-ringkes sandhangan kang perlu digawa. Isih kober waspada nyetitekake tindak-tanduke Jum lan bab panguripane wong wadon cakrak trengginas kuwi. Tetep cakrak trengginas senjata lagi wayahe kesusahan. Wong kang tansah bisa ngendhaleni dhiri. (Brata, 2007:514)

Umume wong sing lagi wae kelangan bojone, mesthi ngrasa nelangsa lan nglangut, ketara sedhih, tandang gawe sarwa aras-arasan lan kurang sigrak, beda klawan Jumaniar. Jumaniar sing dhasare sigrak, trengginas lan bregas iku ora nggunakake perasaan terustusan. Dheweke nggunakake logika kanggo nindakake sembarang kalir. Jumaniar ngerti apa sing kudu ditindakake supaya prekarane age-age sampe lan ora ngabot-aboti dheweke ing dina tembe.

Rasa prehatine Kristanti marang Jum ora mung dituduhake ing prakara ngrusi kunarpane Pandhu uga nalika Kristanti gelem obah melu ngaramut Gagin. Nalika Jumaniar teka ing omahe Kristanti kanggo nggoleki Yunisar, Gagin melu dijak. Wektu iku Jumaniar kesusu nggoleki Yunisar, perlune ya arep njaluk tulung marang Yunisar kanggo mbantu ngurus kunarpane Pandhu. Gagin sing isih cilik ora njawa yen ibune lagi repot, dheweke nangis nggero-nggero lan ora gelem medhun saka gendhongane Jumaniar. Ngerti kahanan sing kaya mangkono iku, Kristanti ngrasa simpati marang Jum lan Gagin. Dheweke age-age ngupaya supaya Gagin gelem meneng lan mudhun saka gendhongane ibune. Babagan iku bisa dideleng saka kahanan wektu lan paraga kang diandharake kanthi analitik kaya pethikan ngisor iki.

Gagin rewel, karepe emoh mudhun. Nanging Jum ora preduli, dirangkul kenceng, digawa mudhun. Kristanti weruh ana cah cilik, gage mbalik mlebu omah, metu maneh wis nggawa premen soklat Van Houten sabungkus. Diulungi soklat, Gagin meneng, dijak Kristanti ya terus gelem. (Brata, 2007: 500-501)

Rasa prehatine Kristanti luwih jeruh nalika ndeleng kahanane Jum krepotan momong Gagin kang rewel. Kristanti age-age mlebu omah lan njupuk jajan kesenengane bocah cilik, yaiku permen coklat Van Houten. Permen Van Houten kalebu permen larang sing amung dinduweni dening wong sugih. Ngerti yen diwenehi permen coklat, Gagin age-age meneng lan gelem mudhun saka gendhongane Jumaniar. Gagin banjur gelem dijak Kristanti lan dolanan bareng dheweke, Kristanti bungah atine bisa momong Gagin.

Gagin pancen lucu lan gampang elonan marang sapa wae, mula dheweke gelem dijak Kristanti, senadyan isih tas kenal. Sawise Gagin gelem dijak Kristanti, Jumaniar lan Yunisar bisa polah kanggo ngurus kunarpane Pandhu lan nggolek sisik melik ngenani patine Pandhu. Jumaniar lan Yunisar iku padha pinter lan lantipe, mula anggone ngurusi kunarpane pandhu uga cepet.

Rasa prehatin marang kahanane Jum uga dituduhake dening Kristanti kanthi wujud gelem melu momong Gagin nalika Jum pengen nyelidhiki sebab matine Pandhu. Kristanti wis nganggem Gagin kaya anake dhewe. Kahanan kasebut uga kadukung saka rasa kangene Kristanti penguin duwe anak, mula Gagin diramut kanthi kebak rasa sayang. Babagan iku bisa dideleng saka kahanan wektu lan paraga kang diandharake kanthi analitik kaya pethikan ngisor iki.

“Bu, kula titip Gagin, nggih?”

“Iya, iya, Dhik Jum. Mbok dititipke keke terus, ya gelem, kok, aku! Ya Gin, ya? Mengko numpak mobil tenan, ya. Engko, yen Pak Boing rawuh, ya?”

“Maunya sekarang,” ujare Gagin njaluk numpak mobil.” (Brata, 2007:523)

Pethikan ing ndhuwur nuduhake yen Kristanti ora kabotan yen Jum njaluk tulung nitip Gagin. Kristanti malah seneng banget, dheweke lan Gagin uga wis akrab. Kristanti ngrayu uga njanji marang Gagin mengko bakal jalan-jalan numpak mobil. Kristanti isa wae gawe bungah atine arek cilik. Anane Gagin ing kana dadi panglipur atine Kristanti kang kepengin duwe anak. Gagin diramut kaya anake dhewe, nganthi Kristanti temu pati kanggo nylametake Gagin.

Paraga liya kang uga tuwuh rasa simpati marang kahanane Jum yaiku kapten Yanti. Kapten Yanti Ora katon galak lan medeni, nanging kerjane nuduhake yen dheweke mujudake polwan sing *profesional* lan pinter. Angone nindakake tugas ora mung saderma ditindakake asal-asalan wae, nanging ditindakake kanthi tenan. Saliyane profesional, Yanti uga nduwe rasa simpati sing gedhe marang sapadha-padha, utamane marang wong wadon kaya dene Jumaniar. Babagan iku bisa dideleng saka kahanan wektu lan paraga kang diandharake kanthi analitik kaya pethikan ngisor iki.

“O, mesthi Mbak. Iki anak buahku isih ana sing ana ing Jembatan Lima kana, nginterogasi wong-wong dhaerah kana. Kowe dak gawa mrene, dak kon nggawa kanca utawa sedulur, sing paling penting ngrumat kunarpane Pak Pandhu. Anak buahku bisa ngancani kowe tekan

dikubur. Sersan Markus kae, mengko wonge.”
(Brata, 2007:507)

Saka pethikan ing ndhuwur disa dideleng yen Yanti ngerti apa sing dirasakake Jumaniar nalika kelangan bojone. Dheweke ora nduwe sapa-sapa kejaba mbak ayune, nyapo-nyapo mung wong loro, ditambah maneh Yunisar rada angel mlaku amarga sikile sing cacad. Iku saya nambah trenyuhe Yanti marang Jum, mula dheweke uga awew pitulungan marang Jum nganti kasus patine Pandhu iki bisa dipungkasi kanthi adil lan kasil nangkep wong kang tega mateni Pandhu.

Yanti uga ngokon anak buahe supaya siap-siap kanggo mbaturi, njaga, lan ngewangi Jumaniar ngurus sasembarane. Yanti ora tega nyekseni randha anyar iku kepontang-panting nindakake apa-apa dhewe utawa mung dibaturi Yunisar. Anak buahe wis disebar kanggo golek *informasi* ing dhaerah matine Pandhu, sing liyane wis ditugasi kanggo melu ngurusi kunarpane Pandhu nganti beres sasembarange.

Simpati Rasa Katresnan

Simpati rasa katresnan sajroning novel iki dituduhake dening paraga Jumaniar lan Dokter Boing. Kekarone paraga ing crita iki wis duwe bojo dhewe nanging kekarone padha kepaten. Jum ditinggal Pandhu amarga dipungkasi dening Engkar nalika Pandhu arep pamit ora bakal dadi pengedar narkoba. Sikape Pandhu dianggep Engkar mbebayani kanggo sindikate mula ing omahe pas wayah remeng-remeng Padhu ditembak banjur mayate diuncalne ing kali.

Dokter Boing uga ditinggal dening Kristanti, matine Kristanti amarga ditembak dening wong kang nyulik Gagin. Wektu lagi ndulang Gagin ing taman ngarep omah ana wong gedhe-gedhe nggawa mobil cherry banjur nyedhaki Gagin lan nggawa mlayu Gagin. Kristanti ngupaya ngroyok Gagin nanging ora asil malah dheweke ditembak, nyawane ora bisa katulung langsung mati ing papan kedadeyan. Jum lan Dokter Boing kang padha-padha kelangan wong kang ditresnani. Kekarone padha butuh wong kang bisa dadi pelipur lan bisa dadi pelindung. Dokter Boing ngrasakake katresnan marang Jum wiwit ngeterake Jum ing Graha Harapan. Babagan iku bisa dideleng saka kahanan wektu lan paraga kang diandharake kanthi analitik kaya pethikan ngisor iki.

“Aku ngerti kowe wong wadon sing mandhiri. Pinter, semangat, lan cinta anak. Ora perlu dimesakake, nanging dierami lan ditresnani. Wiwit sepisanan aku ngeterake kowe mrene, kowe lagek kesusahan, aku langsung kasmaran.” (Brata, 2007:557)

Pethikan ing dhuwur minangka andharan swara atine Boing marang Jum. Boing ngerti yen Jum iku wanita kang mandhiri, pinter uga cinta anak mula dheweke tresna amarga sipat kang diduweni Jum. Katresnane Boing iki wujud katresnan wong lanang kang pengin tanggung jawab marang kahanane wong wadon, ora mung katresnan kang kebak nafsu. Katresnane Boing kang tulus dibuktekake saka panjaluke nikahi Jum. Rasa tresnane Boing iki ditampa dening Jum kanthi syarat. Jum gelem dadi bojone Boing sawise patang pulu

Kristanti. Babagan iku bisa dideleng saka kahanan wektu lan paraga kang diandharake kanthi analitik kaya pethikan ngisor iki.

“La nikah saiki, pa, piye?”

“Heh, durung khidah. Durung patang puluh dinane Bu Kris. Ya ora bisa. Tue nehe, kena apa, ta, kok kesusu. Wong aku ya wis manut. Ning aku ora gelem yen marga njenengan kasihan, mesakake nasibku.” (Brata, 2007:557)

Pethikan ing dhuwur nuduhake yen Boing cepet-cepet ngajak nikah Jumaniar. Ajakane Boing ditrima dening Jum nanging Jum ngulur wektu amarga yen diitung dinane durung patang puluh dinane Bu Kris. Jum uga ora pengen cepet-cepet amarga Jum pengin yen katresnane Boing iku katresnan kang tulus ora mung amarga welas asih. Welas asih kang disebabake Jum lagi kasengsaran sawise ditinggal mati Pandhu.

PANUTUP

Dudutan

Adhedhasar analisis kang wis kalaksanan ing bab sadurunge bisa didudut telung perangan lan laras karo underaning panliten. Dudutan kapisan ngenani paraga kang nindakake imitasi yaiku paraga Yunisar lan Kristanti. Yunisar nindakake imitasi utawa niru kapinterane Kristanti kang sregep maca buku. Yunisar uga diimitasikake (dipadhakake) klawan paraga Fedelina ing film *Cinta Paulina*. Saliyane Yunisar paraga Kristanti uga nindakake imitasi. Dheweke niru pasangan liya kang uga kangelan duwe momongan. Golek obat ning wong pinter supaya bisa cepet ndang mbobot kaya dene pengalamane wong liya. Kristanti uga karep niru mupu anak kanggo mancing supaya dheweke bisa duwe anak.

Dudutan kapindho ngenani Faktor sugesti kang ditindakake dening para paraga kaperang dadi loro yaiku sugesti kang asale saka awake dhewe lan sugesti kang asale saka wong liya. Sugesti kang asale saka awake dhewe ditindakake dening Pandhu nalika nindakake pakaryan kang mbebayani. Faktor sugesti kang asale saka wong liya kerep ditindakake dening Jumaniar. Dheweke akeh menehi sugesti marang Pandhu. Jumaniar awew sugesti supaya Pandhu bisa ninggalake pakaryan kang mbebayani iku.

Faktor pungkasan kang dadi dhasar interaksi sosial sajrone crita yaiku faktor simpati. Paraga kang gedhe rasa simpatine yaiku paraga Kristanti lan Boing. Kekarone nduweni rasa welas asih kang gedhe lan ora pilih-pilih yen arep pasrawungan marang sapa wae.

Katelune padha-padha menehi daya pangaribawa marang dhasar kang siji lan liyane. Faktor utama kang nduweni daya pangaribawa paling gedhe kawiwitan saka faktor sugesti banjur menehi pangaribawa marang faktor simpati lan faktor imitasi. Saben paraga sajrone crita nindakake interaksi sosial kanthi tujuwan supaya sakabehing prekara bisa dipungkasi kanthi becik.

Pramayoga

Adhedhasar asil panliten marang Novel *Bekasi Remeng-Remeng* Anggitane Suparto Brata kang wis diandharake ing bab sadurunge, panliten ngenani interaksi sosial kalebu panliten kang isih arang ditindakake. Panliten iki pancen isih adoh saka kasampurnan, amarga mung diwatesi ing imitasi, simpati, lan sugesti. Ewa semana, panliten iki diajab bisa menehi sumbangsih tumrap panliten liyane, senadyan panliten iki isih akeh ngalami kaluputan lan kakurangan. Mula panliti nduweni pangajab supaya panliten sabanjure bisa katindakake kanthi luwih sampurna.

Tumrap para pamaos diajab bisa paring pamikiran anyar nalika ngripta karya anyar, kanthi nлити novel basa Jawa kanggo ngeleluri wujud kabudayan lan basa Jawa supaya ora muspra.

DAFTAR PUSTAKA

- Ahmadi, H. Abu. 2007. *Psikologi Sosial*. Jakarta: Rineka Cipta.
- Aminuddin. 1986. *Pengantar Apresiasi Karya Sastra*. Bandung: Sinar Baru Algensindo.
- Arikunto, Suharsimi. 2006. *Prosedur Penelitian: Suatu Pendekatan Praktik*. Jakarta: Rineka Cipta.
- Brata, Suparto. 2006. *Suparta Brata's OMNIBUS Kumpulan Roman*. Yogyakarta: Narasi.
- Chorus. 2005. *Sosiologi Umum*. Jakarta: Gramedia.
- Denzin, K. Norman dan Yvonna S. Lincoln. 2009. *Handbook of Qualitative Research*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar.
- Gerungan. 2000. *Psikologi Sosial*. Bandung: Refika Aditama.
- Hutomo, Suripan Sadi. 1975. *Telaah Kesusastraan Jawa Modern*. Jakarta: Pusat Bahasa.
- Moleong, LexyJ. 2008. *Metode Penelitian Kualitatif*. Bandung: PT. Remaja.
- Nurdiyanto, Burhan. 2005. *Teori Pengkajian Fiksi*. Yogyakarta: Gadjah Mada University Press.
- Pradopo, dkk. 2002. *Metodologi Penelitian Sastra*. Yogyakarta: Hanindita.
- Prawoto, Poer Adhie. 1989. *Kritik Esai Kesusastraan Jawa Modern*. Bandung: Angkasa.
- Ratna, Nyoman Kuntha. 2004. *Teori, Metode dan Teknik Penelitian Sastra*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar.
- Santoso, Slamet. 2010. *Teori-Teori Psikologi Sosial*. Bandung: Refika Aditama.
- Semi, M. Atar. 1993. *Metode Penelitian Sastra*. Bandung: Angkasa.
- Siswanto, Wahyudi. 2008. *Pengantar Teori Sastra*. Jakarta : PT Grasindo.
- Sudikan, Setya Yuwana. 1986. *Penuntun Penyusunan Karya Ilmiah*. Semarang: CV Aneka Ilmu.
- Sunarto. 2001. *Metodologi Penelitian Ilmu-ilmu Sosial dan Pendidikan*. Surabaya: Unesa Press.
- Walgito, Bimo. 2003. *Pengantar Psikologi Umum*. Yogyakarta: Sinar Utama.
- Wellek, Rene dan Austin Warren. 1990. *Teori Kesusastraan*. Jakarta: PT. Gramedia.